

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK
TƏHLİLİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Əliyev İbrahim İftixar

BAKI – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2021-ci il**

“AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK TƏHLİLİ”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060406 “Statistika”
İxtisaslaşma: Müəssisələrin statistikas
Qrup: 704

Magistrant
Əliyev İbrahim İftixar
_____ **imza**

Elmi rəhbər
i.e.n., dos. Teymurova Vüsalə Eynulla
_____ **imza**

Proqram rəhbəri
i.ü.f.d., dos. Hübətova Suqra İnqilab qızı
_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu
_____ **imza**

BAKI - 2021

Elm andı

Mən, İbrahim Əliyev İftixar and içirəm ki, “Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin statistik təhlili” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

“AZƏRBAYCANDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK TƏHLİLİ”

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: Mövzunun aktuallığı ondan irəli gəlir ki, işsizliyin aradan qaldırılması dövlət siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir və məşğulluq bir çoxları üçün əsas gəlir mənbəyi olmuş və qalmaqda olan əmək haqqı mənbəyidir və gəlirin artması milli gəlirin artmasına səbəb olacaq məcmu tələbin artdığını göstərir. Azərbaycan Respublikasında sosial və iqtisadi problemlər vardır. Bu problem kateqoriyasında insanlarla, həm də istehsal fəaliyyətləri ilə güclü əlaqədə olan məşğulluq problemi xüsusilə seçilir.

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin statistik təhlilini aparmaq və qiymətləndirməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Tədqiqat zamanı korrelyasiya və reqressiya, indeks, dinamika sıralarının təhlili, zaman sıralarının təhlili metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Məşğulluq Xidmətinin məlumatları tədqiqatın əsas məlumat bazası kimi istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, mövcud şəraitlə əlaqədar olaraq kitabxanalar çalışmadığı üçün mövzu ilə bağlı yalnız elektron ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatın elmi yeniliyi hərtərəfli statistik təhlilin aparılmasından və Azərbaycan Respublikasındakı əmək bazarını xarakterizə edən əsas göstəricilərin proqnozlaşdırılmasından ibarətdir. Tədqiqatın əsas nəticələri və əldə edilmiş nəticələr dövlət və regional idarəetmə orqanları tərəfindən istifadə edilə bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Alınan nəticələr, Azərbaycan Respublikasındakı əmək bazarının vəziyyətini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri “Statistika nəzəriyyəsi”, “Sosial-iqtisadi statistika” və “Əmək statistikasi” fənlərinin tədrisi prosesində istifadə edilə bilər.

Açar sözlər: əmək bazarı, məşğulluq, işsizlik, əhali, statistika, müavinət

“STATISTICAL ANALYSIS OF EMPLOYMENT AND UNEMPLOYMENT IN AZERBAIJAN”

SUMMARY

The actuality of the subject: The actuality of the issue stems from the fact that the elimination of unemployment is one of the main tasks of public policy, and employment has been and remains a major source of income for many, and an increase in income indicates an increase in aggregate demand, which will increase national income.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the study is to conduct and assess statistical analysis of employment and unemployment in Azerbaijan.

Used research methods: The methods of correlation and regression, index, dynamics series analysis, time series analysis were used during the research.

The information base of the research: Data from the Ministry of Economy and Industry of the Republic of Azerbaijan, the State Statistics Committee and the Ministry of Labor and Social Protection, the State Employment Service were used as the main database of the study.

Restrictions of research: The limitation of the research is that due to the current situation, libraries do not work, so only electronic literature on the subject was used.

The novelty and practical results of investigation: The scientific novelty of the research consists of conducting a comprehensive statistical analysis and forecasting the main indicators characterizing the labor market in the Republic of Azerbaijan.

Scientific-practical significance of results: The obtained results allow to objectively assess the state of the labor market in the Republic of Azerbaijan.

Keywords: labor market, employment, unemployment, population, statistics, benefits

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
BMİP	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
SSRİ	Sovet Sosialist Respublikası İttifaqı
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ.....	
I FƏSİL. MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ MÜHİTİNDƏ STATİSTİK ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	12
1.1. Məşğulluq və işsizliyin elmi-nəzəri cəhətdən statistik təhlili və qiymətləndirilməsi.....	12
1.2. Məşğulluq siyasətinin iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində əsas istiqamətləri	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARINDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN SƏVIYYƏSİNİN VƏ DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏHLİLİ	31
2.1. Əmək bazarlarında statistik təhlil apararkən istifadə olunan statistik göstəricilər sistemi.....	31
2.2. Ölkəmizdə əhalinin məşğulluq və işsizlik göstəricilərinin statistik təhlili	40
III FƏSİL. MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	51
3.1. Əmək bazarında məşğulluq və işsizliyin statistik qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsinin ölkəmizdə və xarici ölkələrdə əsas istiqamətləri	51
3.2. Əmək bazarı göstəricilərinin proqnozlaşdırılması və iqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsi.....	61
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SIYAHISI.....	71
Cədvəllərin siyahısı.....	77
Qrafiklərin siyahısı.....	77

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar hər bir təşkilatda tamamilə fərqli bir əmək münasibətlərini təmsil edir. Ancaq eyni zamanda, əmək ehtiyatlarından istifadə üçün effektiv mexanizmlər hələ ortaya çıxmayıb, yeni və köhnə məşğulluq problemləri yaradılır və işsizlik artır.

İşsizlik, insanlar üzərində daha dəqiq və güclü təsiri ifadə edən bir makroiqtisadi problemi ortaya qoyur. İş itirmək əksər insanları yaşayış səviyyəsini aşağı salmağa və ciddi psixoloji travmaya aparır. Bu baxımdan işsizlik probleminin tez-tez siyasi müzakirələrin mövzusu olması tamamilə təbiidir. İqtisadçılar müəyyən dövlət siyasətlərinin arzuolunmaz yan təsirlərini müəyyənləşdirərək siyasətçilərin müxtəlif problemlərə birdən çox həlli qiymətləndirmələrinə kömək edə bilərlər.

Müasir iqtisadi şəraitdə yalnız məşğulluq deyil, effektiv məşğulluq da tələb olunur. Tam məşğulluq əldə edilməli bir vəzifədir. İşçi qüvvəsinə olan tələb onun təklifi ilə uyğunlaşdıqda əldə edilir. Məşğulluq və əmək münasibətləri sahəsində aktiv dövlət siyasəti aparılmalı, iqtisadi dəyişikliklər layihələrində iqtisadi üstünlüklər və məşğulluq üstünlükləri tarazlığının mütəmadi olaraq qorunması lazımdır.

İşsizlik probleminin həlli əmək bazarındakı vəziyyəti tənzimləmək üçün təcili tədbirlər görülmədən mümkün deyil. Hazırda Azərbaycan Respublikası təsis subyektlərinin əmək bazarındakı gərginliyin azaldılmasına yönəlmiş tədbirləri nəzərdə tutan regional proqramlar həyata keçirir. Azərbaycan Respublikası bölgələri arasındakı tarixi və iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli fərqləri nəzərə alaraq, onların əmək bazarının vəziyyətinə görə fərqlənməsinin öyrənilməsi, onu əmələ gətirən amillərin müəyyənləşdirilməsi, habelə əmək bazarının inkişaf xüsusiyyətlərinə görə bölgələrin qruplaşdırılması, hər bir bölgə üçün zəruri tədbirlərin həyata keçirilməsinə kömək etmək üzrə tədbirlər planı hazırlayır.

Mövzunun aktuallığı ondan irəli gəlir ki, işsizliyin aradan qaldırılması dövlət siyasətinin əsas vəzifələrindən biridir və məşğulluq bir çoxları üçün əsas gəlir

mənbəyi olmuş və qalmaqda olan əmək haqqı mənbəyidir və gəlirin artması milli gəlirin artmasına səbəb olacaq məcmu tələbin artdığını göstərir. Azərbaycan Respublikasında sosial və iqtisadi problemlər vardır. Bu problem kateqoriyasında insanlarla, həm də istehsal fəaliyyətləri ilə güclü əlaqədə olan məşğulluq problemi xüsusilə seçilir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: İşsizliyin səviyyəsini azaltmaq üçün dövlət siyasətinin rolunu artırmağa yönəlmiş tədbirlərin həyata keçirilməsi həm keçmiş inzibati-əmirlik iqtisadi sistem şəraitində, həm də bazar münasibətləri şəraitində öz aktuallığını qoruyub saxlamışdır.

Bazar şəraitində işsizlik təsadüfi və müvəqqəti bir fenomen sayıla bilməz. Bunun səbəbi çox sərt iqtisadi qanunların işləməsidir. Hər hansı bir müəssisə, zərərli və ya tamamilə zərərli olduğu təqdirdə, komandanlıq iqtisadiyyatı dövründə olduğu kimi dövlətdən dotasiyalara arxalana bilməz. İstehsal üçün iqtisadi ehtiyac olmadan artıq işçi qüvvəsini saxlasaq, qaçılmaz olaraq iflasa uğrayarıq.

İşsizlik probleminin elmi və nəzəri tərəfləri, dövlət tənzimlənməsinin konseptual əsasları və məqsədləri müasir şəraitdə əmək bazarının formalaşması probleminin ayrılmaz hissəsidir. Ölkəmizin bir çox alim və iqtisadçısı, məsələn Z.A.Səmədzadə, A.K.Ələsgərov, Ş.M.Muradov, T.A.Quliyev, A.G.Əlirzayev, R.T.Həsənov, A.D.Qarayev, R. K.İskəndərov, S.S.Mehbaliyev, E.İ.Qasımova, G.A.Əzizova, D.Ş.Quliyev və başqaları apardıqları tədqiqatlarda işsizliyin nəzəri və metodoloji problemləri, onun formaları, fərdi cəhətləri və elementlərini öyrənmişlər. Qeyd olunan tədqiqatlar prosesində problemin müxtəlif aspektlərinin ayrı-ayrılıqda araşdırılmasına baxmayaraq, bazar iqtisadiyyatı şəraitində bu problemin hərtərəfli öyrənilməsinə ehtiyac hələ də qalmaqdadır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda məşğulluq və işsizliyin statistik təhlilini aparmaq və qiymətləndirməkdir.

Tədqiqat işinin məqsədindən irəli gələn vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

- məşğulluq və işsizlik anlayışının mahiyyətini və formalarını öyrənmək;

- Azərbaycan Respublikasındakı işsizlik və məşğulluq dinamikasını təhlil etmək;
- işsizliyin azaldılması yollarını nəzərdən keçirmək;
- əmək bazarının formalaşmasının elmi və nəzəri aspektlərinin öyrənilməsi;
- Azərbaycan Respublikasında işsizlik miqyasına təsir edən amillərin təhlili və qiymətləndirilməsi;
- dövlətin işsizlik səviyyəsini azaltmağa yönəlmiş tədbirlər sistemi aparmaq ehtiyacının əsaslandırılması;
- dövlətin məşğulluq siyasətinin işsizliyin azaldılmasına təsirinin qiymətləndirilməsi;
- işsizlik səviyyəsini azaltmaq üçün iqtisadi tənzimləmə mexanizmlərinin araşdırılması və ölkə üçün ən yaxşı variantın seçilməsi.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycan Respublikasındakı işsizlik və məşğulluq problemidir. Tədqiqatın predmeti məşğulluq və işsizlik problemlərini statistik təhlil etməkdən ibarətdir.

Tədqiqat metodları: Mən bu tədqiqatı apardığım zaman korrelyasiya və reqressiya metodlarından istifadə etməyi düşünürəm. İndeks metodundan da istifadə olunması mənə məqsədə uyğundur. Bundan başqa dinamika sıralarının təhlili metodlarından istifadəni planlaşdırıram. Həmçinin amilli təhlil aparılması da nəzərdə tutulub. Reqressiya və korrelyasiya təhlilinin aparılması planlaşdırılır. Bu tədqiqatda zaman sıralarının təhlilindən də istifadə olunması daha düzgün olardı.

Tədqiqatın informasiya bazası: Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin, Dövlət Statistika Komitəsinin və Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi, Dövlət Məşğulluq Xidmətinin məlumatları tədqiqatın əsas məlumat bazası kimi istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın məhdudiyyəti ondan ibarətdir ki, mövcud şəraitlə əlaqədar olaraq kitabxanalar çalışmadığı üçün mövzu ilə bağlı yalnız elektron ədəbiyyatlardan istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi hərtərəfli statistik təhlilin aparılmasından və Azərbaycan Respublikasındakı əmək bazarını xarakterizə edən əsas göstəricilərin proqnozlaşdırılmasından ibarətdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın əsas nəticələri və əldə edilmiş nəticələr dövlət və regional idarəetmə orqanları tərəfindən istifadə edilə bilər. Alınan nəticələr, Azərbaycan Respublikasındakı əmək bazarının vəziyyətini obyektiv qiymətləndirməyə imkan verir. Tədqiqatın əsas müddəaları və nəticələri “Statistika nəzəriyyəsi”, “Sosial-iqtisadi statistika” və “Əmək statistikasi” fənlərinin tədrisi prosesində istifadə edilə bilər.

I FƏSİL. MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN BAZAR MÜNASİBƏTLƏRİ MÜHİTİNDƏ STATİSTİK ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ VƏ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Məşğulluq və işsizliyin elmi-nəzəri cəhətdən statistik təhlili və qiymətləndirilməsi

İşsizlik, işçi qüvvəsinin (iqtisadi cəhətdən fəal əhali) əhəmiyyətli bir hissəsinin məhsul və xidmətlər istehsalında işləmədiyi bir sosial-iqtisadi fenomendir. Müasir iqtisadi həyatda işsizlik işçi qüvvəsi təklifinin ona olan tələbdən artıq olmasıdır (Филатова Н.И. 2015).

Əmək bazarının işində işsizlik iş həyatının bütün aspektlərinə böyük təsir göstərən sosial və əmək sferasında ən mürəkkəb və əlamətdar hadisələrdən biridir. Müxtəlif istiqamətlərdən olan alimlər hələ də dünyada işsizliyin mahiyyətini, səbəblərini və nəticələrini araşdırırlar. İqtisadiyyatımızda işsizliyin azaldılması problemi həmişə əsas yerlərdən birini tutmuşdur.

Hal-hazırda və həqiqətən də real dünyada işsizlik təklifin tələbdən artıq olması kimi görünür, yəni əmək bazarının istehlak edə biləcəyindən daha çox işçi qüvvəsi təklif olunur (Николаева И.П. 2015: с.305).

Azərbaycan Respublikasında “Əhalinin Məşğulluğu haqqında” qanununa uyğun olaraq aşağıdakı vətəndaşlar işsiz sayılır:

- 16 yaşdan kiçik;
- erkən və yaşa görə təqaüd təyin olunanlara;
- məşğulluq xidmətində qeydiyyatdan keçdikləri tarixdən etibarən 10 gün ərzində uyğun iş üçün iki variantdan imtina edənlər;
- məşğulluq xidmətində qeydiyyatdan keçdikləri tarixdən etibarən 10 gün ərzində onlara uyğun iş təklif etdikdə üzrsüz səbəbdən gəlməyənlər, habelə işsiz kimi qeydiyyata götürmək üçün vaxtında gəlməyənlər;

- məhkəmənin qərarı ilə azadlıqdan məhrum edilmədən islah işlərinə, habelə azadlıqdan məhrum etmə şəklində cəzaya məhkum edilmişlər;

- işin olmaması və qazanc barədə bilərəkdən yalan məlumatlar olan sənədlərin təqdim edilməsi, habelə onların işsiz kimi tanınması üçün digər qeyri-dəqiq məlumatların verilməsi (<http://www.e-qanun.az/framework/6629>).

İşsizlik bir neçə növə bölünür. Bu ardıcılıq ümumiyyətlə əmək bazarının fəaliyyətinin fərdiliyi və cəmiyyətin əmək davranışının xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir. Onların təhlili daha dərindən başa düşülməyə və işsizlik kimi bir fenomenin mahiyyətini açmağa kömək edir (Видяпин В.Л. 2007: с.411).

Friksion işsizliyi. Ən çox rast gəlinən friksion işsizlikdir. Bu işsizlik növü azad sahibkarlığın yan məhsulu hesab olunur. İş fəaliyyətinə can atan hər bir insanın özünəməxsus meylləri və qabiliyyətləri vardır. Müraciət edəcəyi iş üçün uyğun əmək haqqı və digər iş şərtləri barədə öz fikirlərini yaradır. İşəgötürənin müxtəlif boş iş yerlərini doldurmaq üçün müəyyən bir keyfiyyətə malik işçi qüvvəsinə ehtiyacı var və eyni zamanda işçinin müəyyən bir vəziyyətdə müəyyən bir işi əvəzləyərək hansı əmək haqqı alması barədə öz fikirləri var. İşçi ilə işəgötürənin baxışı fərqli ola bilər. Və bu vəziyyətdə işçinin başqa bir iş axtarması lazımdır. Bunun üçün vaxt lazımdır (Рацлаф А.А. 2015: с.960).

Eyni zamanda, iş yerlərinin mövcudluğu və iş yerini dəyişdirmək istəyənlərin sayı barədə məlumat mərkəzinin mükəmməl olmadığı da nəzərə alınmalıdır. Friksion işsizliyin səbəbi budur.

Struktur işsizlik. Bu işsizlik növü texniki və iqtisadi əsas kimi fərdi deyil. Bir insanın arzusundan və onun əmək davranışının səbəblərindən o qədər də açıq şəkildə asılı deyil. Struktur işsizlik kontekstində əhəmiyyətli bir yeri elmi-texniki tərəqqi, üstünlüklərindən iqtisadi fəaliyyətdə istifadə etmək tutur. Bu, istehsalın quruluşunun və cəmiyyətin istehlakçı tələbinin dəyişməsi, istehsal texnologiyasının təkmilləşdirilməsi ilə ifadə olunur. Nəticədə işlərin tərkibi dəyişir, modernləşdirilir, yeniləri yaranır, köhnələri aradan qaldırılır. Bu cür yeniliklər işləyən əhalinin peşə və

kvalifikasiya tərkibini, bu baxımdan iş qüvvəsinə tələbin kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətlərini dəyişdirir (Пирогов Н.Л. 2015: с.124).

Struktur və friksion işsizliyin kompleksini təbii işsizlik dərəcəsi və ya tam məşğulluq adlandırmaq olar. Təbii işsizlik şəraitində əmək bazarının təsirli rəqabət mövqeyi əldə edilir.

Dövri (tsikl) işsizlik. Dövri işsizlik xüsusi rol oynayır. Bu növ işsizlik iş dövrünün (iqtisadi dövr) daim hərəkəti ilə əlaqələndirilir. Dövri işsizlik mal və xidmətlərə zəif məcmu tələblə qarşılıqlı əlaqədə olur və bu malların istehsal olunduğu fəaliyyət sahəsindəki işsizliyin artmasına səbəb olur. Azərbaycan üçün əsas problem keçid iqtisadiyyatı üçün (bütövlükdə iqtisadiyyat üçün deyil) lazımsız işçi qüvvəsi şəklində struktur elementlərlə dövri işsizlikdir (Пирогов Н.Л. 2015: с.125).

Gizli işsizlik. İşsizlik növləri nəzərdən keçirilərkən gizli işsizliyə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu növ işsizliyin problemləli mahiyyəti ondadır ki, müxtəlif iqtisadçılar mövcudluğunu qəbul edərək bu konsepsiyanın bənzərsiz məzmunlarını verirlər. Bəzi müəlliflər gizli işsizliyi həddindən artıq məşğulluq hesab edir, bəziləri - onu işsizlik kimi tanıyır, üçüncüsü - bunu həddindən artıq və işsizliyin birləşməsi kimi qəbul edirlər (Гончарова Е.С., Колесник В.С. 2017: с.82).

Mövsümi işsizlik. Bu işsizlik, müəyyən dövrlərdə ayrı-ayrı sahələr tərəfindən həyata keçirilən müxtəlif istehsal həcmələrinə səbəb olması ilə xarakterizə olunur. İstehsalın mövsümi dalğalanmasını (və dolayısı ilə məşğulluğu) xarakterizə edən sahələr əsasən kənd təsərrüfatındadır (Гончарова Е.С., Колесник В.С. 2017: с.83).

İşsizlik növlərinin xüsusiyyətlərinin sonunda qeyd etmək lazımdır ki, “real sosializm” vəziyyətində əvvəlki həyatdan fərqli, yenilənmiş bir keyfiyyətə keçid mövqeyində olan Azərbaycan Respublikası üçün bir vaxtlar Karl Marks tərəfindən 19-cu əsrin ortalarında formalaşdırılan klassik dövrün burjua cəmiyyəti ilə əlaqəli olan “kapitalist yığılmanın ümumi qanunu” vəziyyəti daha uyğundur. Marksın inandığı kimi, işsizliyin artması, bir qütbədə kütlələrin mütləq və nisbi yoxsullaşması,

digərində zənginliyin, konsentrasiyanın və kapitalın artması burjua cəmiyyətinin təkrar istehsal qanunu idi (Бексултанова А.И. 2016).

Qərb iqtisadi ədəbiyyatında işsizliyin səbəbləri ilk növbədə sırf iqtisadi yanaşma əsasında öyrənilir. Eyni zamanda, işsizliyə ümumi işçi qüvvəsinin tam istifadə edilməməsinin makroiqtisadi problemi kimi baxılır. Tez-tez işsizliyin səbəbləri əmək bazarındakı balanssızlıq və ya bu bazardakı xoşagəlməz dəyişikliklərlə izah olunur (Валишина Л.Г. 2017).

İşsizlik aktiv əhalinin bir hissəsi iş tapa bilmədikdə və ehtiyat əmək ordusu olduğu zaman ortaya çıxır. İqtisadi böhranlar və yaxınlaşmaqda olan depressiyalar zamanı işsizlik artması müşahidə olunur.

Bu gün ölkəmizdə davam edən bazar münasibətlərinə keçid böyük çətinliklərlə, müxtəlif sosial-iqtisadi məsələlərin formalaşması ilə əlaqələndirilir (Гончарова Е.С., Колесник В.С. 2017).

Bu məsələlərə insanlarla ayrılmaz şəkildə bağlı olan məşğulluq problemi, onların istehsalat fəaliyyətləri daxildir və əmək ehtiyatlarından istifadə üçün effektiv mexanizmlər yaradılana qədər yeni və köhnə məşğulluq problemləri yaranır və işsizlik artır.

Bazar iqtisadiyyatına keçid qaçılmaz olaraq əmək ehtiyatlarının istifadəsində ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Azərbaycanda iqtisadi həyatın dəyişməsi ilə əmək bazarının yüksək keyfiyyətə malik xüsusiyyətlərini təsir edən bir çox vəziyyət ortaya çıxdı. Vətəndaşların Azərbaycandan MDB xaricindəki ölkələrə getməsi xüsusilə yüksək ixtisaslı kadrlara, işçi qüvvəsinin beynəlxalq arenasında rəqabətə dözə bilən mütəxəssislərə təsir göstərir (Янгибоев Б.Ф. 2016: с.1098).

Ölkəmiz üçün bunun ikili nəticəsi var - bir tərəfdən işçi qüvvəsi azalır, digər tərəfdən keyfiyyəti pisləşir.

İşsizliyin inkişafı və cəmiyyətin istehsaldan geniş miqyasda azad olması üçün ən təhlükəli səbəb inhisarlaşma və iri və böyük təşkilatlardakı istehsalın azalmasıdır.

Xüsusi işsizlik növü istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin aşağı iqtisadi səviyyələrində istifadə üçün uyğun olmayan yüksək ixtisaslı insanlar arasında meydana gəlir.

Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə hər hansı bir ölkədə ortaya çıxan müxtəlif problemlər kontekstində ən bariz məqamlardan biri geniş miqyaslı işsizlik təhlükəsi və sosial nəticələrinin zəifləməsidir (Янгибоев Б.Ф. 2016: с.199).

Azərbaycan Respublikasında əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğunun azalmasına səbəb olan açıq səbəblər arasında aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- müəssisələrin istehsal heyətinin son dərəcə çox olması (köməkçi və idarəetmə heyəti daxil olmaqla) Sovet iqtisadiyyatının xüsusi keyfiyyəti kimi görünürdü. Artıq işçi heyətinə sahib olmaq yeni texnika və əmək qənaət edən texnologiyaların tətbiq edilməsini dayandırdı və əmək məhsuldarlığının artmasına mane oldu. Həddindən artıq iş yerlərinin reallığı süni işçi çatışmazlığı yaratdı və bu da əmək intizamını pozdu və insanların daha yaxşı iş yerləri üçün motivasiyasının aradan qaldırılmasına kömək etdi. Dövlət təşkilatlarının rəhbərləri ehtiyac olandan artıq kadrların olması ilə barışmaq niyyətindədirlər (Бексултанова А.И. 2016: с.318).

Bu vəziyyətin digər tərəfi, şirkətin özəlləşdirilməsi nəticəsində nəzarəti ələ keçirən ticarət təşkilatlarının sahibləridir: onlar iş fəaliyyətində məşğul olan insanların optimal sayına sahib olmağa doğru irəliləyirlər. Buradan belə çıxır ki, bu işsizlik amili xüsusi mülkiyyətə və idarəetmə bazar konsepsiyalarına keçid vəziyyətini ortaya qoyur, həmçinin bu əvvəllər işsiz, lakin gizli formada olan əhali kütləsini işsizlər sırasına salmaq deməkdir;

- bazar qiymətləndirməsinə keçiddə təşkilat rəhbərlərinin əksəriyyətinin təhlükəsizliyinin olmaması aydın görünür, çünki onlar müəyyən məhsul növlərinə, çeşidlərinə, keyfiyyətinə, qiymətlərinə real tələbata uyğunlaşa bilmirlər. Bu müəssisələrin borclarını ödəmək və məhsuldar investisiyalar həyata keçirmək istəyən və edə biləcək fiziki və ya hüquqi şəxslərə satılması ehtimalı yüksəkdir. Bu o deməkdir ki, yeni sahiblər işçi heyətini idarə etmək və sayca artıq olan kadrları işdən azad etməkdə tam sərbəstlik əldə etdikdən sonra kadrları azaltdıqda istehsalın

azalması riskini gözə alaraq şirkətlərini tez bir zamanda iflasa uğratmağa hazırdırlar. Və bu, işsizliyi artırmaq üçün başqa bir yoldur;

- Dövlət müəssisələrinin əksəriyyəti qiymət məhdudiyyətlərinin qaldırılmasını yüksək xərclərini kompensasiya etməklə yanaşı, gəliri də əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq üçün qiymətlərin sərbəst artması kimi qiymətləndirdilər. Əvvəlcə bu uğurlu oldu. Ancaq yenə də bu vəziyyət uzun müddət davam edə bilməz. Tezliklə, qiymətlərin nəzarətsiz artımı xammal, enerji daşıyıcıları, komponentlər və nəticədə bütün texnoloji marşrutlar üzrə ödəmə böhranı qiymətlərində dəfələrlə artımın səbəbi oldu. Bu, yalnız mümkün iflaslara gətirib çıxarmadı, eyni zamanda cəmiyyətin məhsullarına ehtiyac duyduğu, lakin istehlakçılar tərəfindən bu ehtiyacın ödənilməsi mümkün olmayan əksər müəssisələrə də təsir etdi. Bu böhran işsizliyi təmin edən başqa bir amildir (Гимпельсон В.Е. 2015: с.251).

Bazar islahatları yalnız dərin struktur düzəlişləri ilə həyata keçirildiyi təqdirdə uğurlu olur. Bu yenidənqurma mikro və makroiqtisadiyyatı əhatə edir: qaynaqların yalnız sərt bazar rəqabəti şəraitində müvəffəqiyyət üçün konkret perspektivləri olan sahələrin inkişafına və buna görə məhsullarına tələb olunmayan sahələrin azalmasına gətirib çıxarır.

Müasir şəraitdə yuxarıda göstərilən kütləvi işsizlik amilləri ilə eyni səviyyədə özünəməxsus amillər mövcuddur: keçmiş Sovet İttifaqı ilə SSRİ respublikaları (indiki müstəqil dövlətlər) arasında, habelə Rusiya Federasiyası ilə Şərqi Avropa ölkələri arasında formalaşmış iqtisadi əlaqələrin pozulması. (Стрепкова Н. С. 2016) Bu boşluqlar müəssisələrin maddi-texniki tədarükü və satışı baxımından vəziyyətini tez bir zamanda çətinləşdirdi ki, bu da işsizliyi zənginləşdirməyə bilməz.

İzahlı lüğətlərdə məşğulluq “bir şey etmək” kimi başa düşülür və işçi bu və ya digər işi öz üzərinə götürən şəxsdir. İqtisadi lüğətlərdə və ensiklopediyalarda bu konsepsiya ilə tanış olmaq üçün digər mənbələrə istinad etsək, ya “məşğulluq” termini yoxdur, ya da ədəbiyyatda mövcud olan iş nöqtələrindən birinə istinad edilir (hüquqi iş konsepsiyası da daxil olmaqla) (Азимова М.Т. 2017: с.10).

A.Raykoviç məşğulluğu geniş (bu iş, peşə, əmək) və dar (bu şəxslərin rəsmi təbəçiliyi şəraitində işdir) mənalarda ayırmağı təklif etdi.

V.N.Yagodnik məşğulluq deyəndə “bütün əmək qabiliyyətli əhəlinin iş, ictimai istehsalın müxtəlif sahələrində işçi qüvvəsi və ya ictimai faydalı fəaliyyətlərlə təmin edilməsini” başa düşürdü.

E.İ.Ruzavina bunu “müəyyən bir toplum üçün spesifik sosial-iqtisadi formalarda yığılma prosesində əhəlinin aktiv hissəsinin istehsalın maddi şərtlərinə nisbətən hərəkəti” olaraq təyin etdi.

E.R. Saruxanov “iş yerlərinin verilməsi və iqtisadi fəaliyyətlərdə iştirakla əlaqəli iqtisadi münasibətlər məcmusu.” kimi başa düşür.

Qeyd edilən bəzi təriflər, ilk növbədə, yaxın keçmişdə iqtisadiyyatın bu mühüm kateqoriyasının mahiyyəti barədə fikirlərdə vəhdətin olmamasından xəbər verir. Əlbəttə ki, Azərbaycanda bazar münasibətləri üçün düzəlişlər nəzərə alınmaqla bu tərifləri uyğunlaşdırmaq olar (Ефимова Л.А. 2015: с.18).

Məşğulluq, əhəlinin fərdi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi ilə əlaqəli, qanunla ziddiyyət təşkil etməyən və onlara əmək gəliri verən əmək fəaliyyətidir. Məşğulluğun bəzi formaları var - təşkilati və hüquqi fəaliyyətlər, əmək ehtiyatları. Bu formalardan bəzilərini xarakterizə edək:

- sosial əməkdə iştirak metoduna görə əhəlinin məşğulluğu muzzdlu və özünüməşğulluq olaraq bölünür. Muzzdlu iş, istehsal vasitəsi sahibi ilə istehsal vasitəsi olmayan işçi arasında münasibətlərin yaranması və müvafiq əmək haqqı müqabilində öz iş gücünü satması ilə xarakterizə olunur;

- iş saati rejiminə görə, tam iş rejimi ilə iş və yarım gün (qismən) məşğulluğa ayrılır. Tam iş günü həftədə 40 saat tənzimlənən bir əyani əsasda yaranır;

- əmək fəaliyyətinin qanunauyğunluğuna görə məşğulluq daimi, müvəqqəti, mövsümi və təsadüfi olaraq bölünür. Daimi (müntəzəm) iş, işçinin bir həftə üçün saatlıq iş planını yerinə yetirməsi lazım olduğunu bildirir. Müvəqqəti məşğulluq hər iki xüsusiyyəti də əhatə edir: qısamüddətli iş (müəyyən bir əmək müqaviləsi müddəti)

və ezamiyyə işi (bəzi şirkətlərin vasitəçiliyi ilə). Mövsümi məşğulluq müəyyən bir mövsüm ərzində iş fəaliyyətinin həyata keçirilməsini təmin edir. Təsadüfi məşğulluq, məqsədi əmək müqaviləsi bağlamadan maddi təminat almaq olan fərqli xüsusiyyətlərə malik qısa işlərin yerinə yetirilməsini nəzərdə tutur;

- məşğulluğun qanuniliyinə görə məşğulluq rəsmi və qeyri-rəsmi olaraq bölünür. Rəsmi məşğulluq rəsmi iqtisadiyyatda qeydə alınmış məşğulluqdur. Qeyri-rəsmi məşğulluq əvvəlki konsepsiya ilə tərs əlaqəni nəzərdə tutur, iqtisadiyyatın qeyri-rəsmi sektorunda və onun ayrı-ayrı növlərində iş mənbəyinə malikdir;

- əmək proseslərinin təşkili şərtlərinə görə məşğulluq standart və qeyri-standart olaraq təsnif edilir. Belə bir bölgünün təməlinə, müxtəlif formalarda olan əmək fəaliyyətinin yaradılmasının özəlliyi üzə çıxır. Standart (tipik) məşğulluq bir işçinin istehsal müəssisəsində, iş günü, həftə, il ərzində normal iş yükü altında daimi olaraq işləməsinə əhatə edən işdir. Standart olmayan (çevik) məşğulluq bu hədudlardan kənara çıxır və aşağıdakı formaları əhatə edir: çevik iş ili, sıxılmış iş həftəsi, çevik iş saati və s. kimi qeyri-standart iş saatları ilə əlaqəli məşğulluq;

- işçilərin sosial vəziyyəti ilə əlaqəli məşğulluq: müstəqil işçilər, onlara kömək edən ailə üzvləri;

- qeyri-standart işlərlə və işin təşkili ilə iş yerində məşğulluq: evdə işləmək, “işçi çağırmaq”, ekspedisiya işi;

- qeyri-standart təşkilati formalarda məşğulluq: müvəqqəti işçilər, natamam iş yerləri.

1.2. Məşğulluq siyasətinin iqtisadi inkişafın yeni mərhələsində əsas istiqamətləri

Müasir dünyada məşğulluq hər bir ölkənin ən aktual problemlərindən biridir. Hər bir dövlətin strateji siyasətinin əsas vəzifələrindən biri əmək qabiliyyətli əhalinin yüksək səviyyədə məşğulluğunu təmin etməkdir. Ölkədə yüksək səviyyədə iş təmin etmək öz növbəsində məhsuldar qüvvələrin səmərəli istifadəsinə gətirib çıxarır. İşsizlik səviyyəsinin ən yüksək olduğu ölkələrdə işçi qüvvəsinin az istifadə edilməsi və tam istifadə edilməməsi nəticəsində iqtisadi sistem istehsal gücündən tam istifadə edə bilmir. İşsizlik, insanların həyatı maraqlarına ciddi bir zərbədir. Hər bir ölkənin iqtisadi və sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri işsizlik səviyyəsini minimumda saxlamaqdır. Məşğulluq və əmək ehtiyatlarının formalaşması və strukturu ilk növbədə ölkədəki insanların sayından asılıdır. Çünki əhali, daha doğrusu onun istehsal və təcrübəsinə sahib olan bir hissəsi cəmiyyətin istehsalçı qüvvələrinin vacib elementidir. Əmək qabiliyyətli əhali hər ölkənin əmək ehtiyatıdır. Konkret tarixi və iqtisadi şəraitdə, ölkənin əmək ehtiyatlarının tərkibindəki bir sıra sosial-iqtisadi, bioloji və digər şərtlərdən asılı olaraq, müəyyən sənaye sahələrində işləmək üçün fiziki və əqli qabiliyyətə sahib olan mənbələrə, yəni əhalinin fiziki cəhətdən inkişaf etmiş, sağlam, peşə təhsili almış və mədəni olaraq inkişaf etmiş bir hissəsinə ehtiyac var.

Məşğulluğun təmin edilməsinə dair hər bir ölkənin iqtisadi və sosial siyasətində sabit bir istiqamət və bu istiqaməti müəyyən edən bir hüquq sistemi mövcuddur. Dövlətin məşğulluq siyasəti nə qədər fərqli olsa da, onları birləşdirən ortaq bir prinsip var. Azərbaycanın ictimai həyatın digər sahələrində olduğu kimi bazar münasibətləri sistemində keçidi dövründə əhalinin məşğulluğu və onun həlli mexanizmi bir çox yeni və mürəkkəb sosial-iqtisadi problemlərin yaranmasına səbəb oldu. Bu problemlərin öyrənilməsi və tədqiqi yeni nəzəri və metodoloji aspektlər baxımından nəzərdən keçirilməsini mümkün edir və problemə əmək bazarının yeni yaranan yanaşma və qanunlarına görə yanaşmağı tələb edir. Məşğulluq insanın ictimai istehsaldakı iştirakı,

insanın istehsal vasitələri ilə əlaqəsidir. İstehsal vasitələri ilə birləşən insanlar bir-biri ilə bir növ əlaqəyə girirlər.

Hər bir ölkənin tarixi və iqtisadi göstəricilərinin dəyişkən olması səbəbindən işçi qüvvəsi də sabit deyildi, bir ölkənin tərkibi, yaşı və cinsi quruluşu ölkənin istehsal üsulundan, iqtisadi quruluşundan və iqtisadi şərtlərindən asılıdır. Beləliklə, hər hansı bir ölkədə məşğulluq probleminin tamamilə həll edilə bilməyəcəyi və konkret tarixi və iqtisadi şərtlərdə məşğulluğun tənzimlənməsinə ehtiyac olduğu qənaətinə gələ bilərik.

Azərbaycan milli dövlətçiliyinin mənafelərinin qorunması və təşviqinin, ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinin digər amillərlə yanaşı, onun əsas istehsal güclərini təşkil edən əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadəsindən asılı olduğunu nəzərə alsaq, tərif kimi məsələlərin və məşğulluq səviyyəsində və respublika əhalisinin quruluşunda baş verə biləcək dəyişikliklərin müəyyənləşdirilməsi, qiymətləndirilməsi, inkişaf yollarının böyük əhəmiyyətini sübut etməyə ehtiyac yoxdur (Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. 2013).

Müasir şəraitdə iqtisadiyyatın sürətli inkişafı sayəsində əhalinin həyat səviyyəsinin və keyfiyyətinin yüksəlməsində başlıca amil insan resurslarıdır və ən əsası əmək qabiliyyətli əhalinin ən rəşional və səmərəli istifadəsidir.

Bazar iqtisadiyyatına keçidin əsas hədəflərindən biri istehsal imkanlarının intensivləşdirilməsi, eyni zamanda hər bir insanın potensialından istifadə etməklə əhalinin həyat keyfiyyətinin artırılmasıdır. Beləliklə, əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə edilmədən və sosial-iqtisadi, siyasi və demoqrafik problemlər həll olunmadan bazar iqtisadiyyatına keçmək mümkün deyil. Qeyd etmək lazımdır ki, keçid iqtisadiyyatı olan bütün ölkələr bazar mexanizminin iqtisadi geriliyi ilə yanaşı əmək bazarının səmərəsizliyi ilə də xarakterizə olunur. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatına keçmiş ölkələr iki çətinliklə üzləşirlər (Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. 2001).

a) əhalinin məşğulluğunun optimallaşdırılması prosesində dövlət tənzimlənməsinin rolunun artırılması.

b) daha çox əhalisi olan ərazilərdən daha az məskunlaşmış ərazilərə işçi axınının stimullaşdırılması.

Müxtəlif ərazilərdə regional əmək bazarının formalaşması və inkişafının məşğulluğun rasional tənzimlənməsi üçün əsas vasitə olduğu nəzərdən qaçırılmamalıdır, bu uzun və çətin bir prosesdir. Son vaxtlara qədər respublikanın əmək ehtiyatlarındakı artım, xüsusən əhalinin sayının artması və bölgələrdə əmək ehtiyatlarının sürətlə artması dövlət üçün çox aktualdır.

“Məşğulluq haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu işsizliyi müəyyənləşdirir.

Azərbaycanda məşğulluq problemi sosial-iqtisadi amillərlə sıx bağlıdır. İqtisadi artımın yüksək templəri şəraitində belə ölkədə əmək ehtiyatlarından səmərəsiz istifadənin nəticələri onların mənfi tərəflərini göstərir. Ölkədə mövcud olan məşğulluq problemləri həm obyektiv, həm də subyektiv ola bilər.

“Keçən əsrin 80-ci illərinin sonlarında, həm post-sosialist məkanında, həm də Azərbaycanda keçid dövrünün əvvəlində başlayan dərin iqtisadi böhran, iqtisadi iqtisadiyyatların iflic olmasına, sosial təlatümlərə və əhalinin geniş təbəqələrinin maddi vəziyyətinin ağırlaşmasına səbəb oldu. Erməni millətçilərinin təcavüzü vəziyyəti daha da ağırlaşdırdı.

Torpaqların 20 faizinin, 4 mindən çox sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisəsinin və işğal olunmuş ərazilərdə qalan 300 mindən çox iş yerinin, 1 milyondan çox qaçqın və məcburi köçkünün, yaşayış yerindən didərgin düşən vətəndaşların işğalı ölkənin iqtisadi və sosial vəziyyətinə mənfi təsir göstərmişdir, eyni zamanda məşğulluq da pisləşdi. Beləliklə, ölkədə məşğulluğun təmin edilməsində əsas problemlərdən biri torpağın 20% -nin işğalıdır (Sərdarov T.Ə. 2009).

Ölkənin bəzi bölgələrində işçi qüvvəsi çatmır, bəzilərinə isə artıqlıq vardır. İşçi qüvvəsinə demoqrafik vəziyyət güclü təsir göstərir. Son illərdə ölkədə əhalinin artım tempi azalmışdır. Bu prosesin səbəbi Ermənistanın hərbi təcavüzü, eləcə də gənclərin ölkədən köç etməsidir. Ölkədə daxili və xarici miqrasiyada əmək ehtiyatlarının

bölgüsü mütənasiblik prinsiplərinin pozulmasına təsir göstərir. 1989-cu ildən başlayaraq ölkədə miqrasiya daha intensiv inkişaf etməyə başladı. Bir tərəfdən buna müəyyən hadisələrə əsaslanan milli qarşıdurmalar təsir edir, digər tərəfdən dövlətin sosial problemlərin təsiri altında pisləşməsi səbəbindən Rusiyaya, keçmiş SSRİ ölkələrinə, digər xarici ölkələrə köç edənlərin sayı sürətlə artır. Bu səbəbdən şəhər və kəndlərdə işçi qüvvəsi azaldı. Tikinti, emal kimi sahələrdə və ya başqa bir sahədə bəzi layihələrin həyata keçirilməsi üçün mütəxəssis tapmaq demək olar ki, mümkün deyildi. Bakı daha çox inkişaf etdiyi üçün daxili miqrasiya şəraitində bacarıqlı əmək ehtiyatları paytaxtda toplanır. Kənd yerlərində əmək ehtiyatlarının aşağı olmasının səbəbi işçilər üçün istirahət zonalarının və iş yerlərinin olmaması, yeni texnologiyalardan istifadə edilməməsi, təhlükəsizlik qaydalarına əməl edilməməsi, ixtisas üzrə müvafiq fəaliyyətlərin yaradılmaması və aparılmaması və ən əsası yeni iş yerlərinin olmamasıdır. Gələcəkdə problemi həll etmək üçün kiçik şəhərlərdə, şəhər tipli qəsəbələrdə və ya əhalisi çox olan kəndlərdə sənaye müəssisələrinin, onların filiallarının və emalatxanalarının açılması və bununla da əhalinin axınını azaltması məqsəduyğun olardı.

Fəal əmək bazarının yaradılması əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsində dövlətin əsas məqsədidir və bu funksiyanın dövlət tərəfindən qorunub saxlanmasını təmin edir; ümumiyyətlə, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi sahəsində siyasət dövlətin sosial siyasətinin ayrılmaz hissəsidir. Əhəmiyyətli hissəsi əmək ehtiyatlarının təkrar istehsalı prosesi olan bütün ictimai-iqtisadi formasiyaların forma və məzmunundan asılı olmayaraq, əhalinin yaşayış səviyyəsinin normal həyata keçirilməsi və yaxşılaşdırılması ilk növbədə onların nə etdiklərindən, sosial-iqtisadi baxımdan işləmək qabiliyyətlərindən səmərəli istifadə dərəcəsindən, ictimai və özəl maraqların onların işinin təşkilinə necə təsir göstərməsindən asılıdır (Rzayev İ. 2010).

Buna görə də bütün cəmiyyətlərdə əhalinin dövlət səviyyəsində səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsi ən vacib sosial-iqtisadi və siyasi problem idi. Beləliklə, respublikamız ölkənin məşğulluq sahəsində təsirli siyasətinin

hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə böyük əhəmiyyət verir. Bazar münasibətlərinə keçid nəticəsində dəyişən iqtisadi, sosial və siyasi şərtlər, aktiv əmək bazarı siyasəti və əhalinin qorunması, bir qoruma sisteminin formalaşdırılmasına ehtiyac yaratdı.

Əmək ehtiyatlarından daha yaxşı istifadəni təmin etmək və əhalinin səmərəli məşğulluğunu təmin etmək üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 26 oktyabr 2005-ci il tarixdə “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015)” haqqında Qanunu təsdiqlədi. Məşğulluq mərkəzi əhalinin səmərəli məşğulluğunu, əmək bazarında keyfiyyətli işçi qüvvəsini təmin etmək, əlillər, gənclər və digər həssas qrupları iş yerləri ilə təmin etmək, həmçinin işsizlərin və iş axtaranların sosial müdafiəsi kimi tədbirlərin həyata keçirilməsidir (Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası, 2005).

Məşğulluq siyasəti dövlət sosial siyasətinin ən vacib hissələrindən biridir. Sosial forma və məzmunundan asılı olmayaraq, bütün sosial-iqtisadi formasiyalarda və əmək ehtiyatlarının normal dərəcədə çoxalması proseslərinin ayrılmaz bir hissəsi olmaq, dövlət və özəl maraqlar və iş qabiliyyətlərindən ən yaxşı şəkildə necə istifadə etmək, insanların həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilk növbədə nə edəcəklərindən, işlərini necə təşkil etdiklərindən, işlərini necə təşkil etmələrindən asılıdır. Bu baxımdan, bütün cəmiyyətlərdə əhalinin səmərəli məşğulluğunu təmin etmək ən vacib sosial-iqtisadi və eyni zamanda dövlət səviyyəsində həll edilməsi lazım olan çox çətin bir iqtisadi vəzifədir. Bu səbəbdən də respublikamızda effektiv məşğulluq siyasətinin hazırlanmasına və həyata keçirilməsinə böyük diqqət yetirilir. Bazar münasibətlərinə keçidlə əlaqədar olaraq dəyişən iqtisadi, sosial və siyasi şəraitdə məhsuldar məşğulluğun təmin edilməsi, əmək bazarında aktiv siyasət və əhalinin qorunması sisteminin formalaşdırılması zərurətə çevrilmişdir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasında əhalinin məşğulluğu sahəsində gücləndirilən siyasət bu sahədə mövcud problemlərin həllinə və əhalinin səmərəli məşğulluğunun təmin edilməsinə yönəlib. Yeni iş yerlərinin açılması və müvəqqəti işsiz kadrların sosial müdafiəsi tədbirlərinin həyata keçirilməsi ilə yanaşı, əmək

bazarının müasir bazasının yaradılması, ölkənin işçi qüvvəsi potensialından daha məhsuldar istifadə edilməsi dövlətin diqqət mərkəzində olan məsələlərdir. Bu məqsədlə, 2006-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının məşğulluq strategiyası yuxarıdakı vəzifələrin həllinə yönəldilmişdir. Növbəti onillik üçün məşğulluq strategiyası bir-birini tamamlayan iki mərhələdə həyata keçiriləcəkdir. 2006-2010-cu illəri əhatə edən birinci mərhələ artıq başa çatıb. Bu illər ərzində işsizlik nisbəti xeyli azalmış, əhalinin sosial cəhətdən həssas qruplarının sosial müdafiəsi artmış və əmək bazarının yaxşılaşdırılması üçün bir çox tədbirlər görülmüşdür.

2011-2015-ci illəri əhatə edən ikinci mərhələ işçi qüvvəsinə tələbin stimullaşdırılmasına, ən yüksək beynəlxalq standartlara uyğun iş mühitinin yaradılmasına, struktur islahatlarının dərinləşdirilməsinə, investisiya fəallığının artırılmasına və insan kapitalının yüksək səviyyədə inkişafının təmin edilməsinə yönəldilmişdir. Ölkədə əmək ehtiyatlarından düzgün və səmərəli istifadə daim diqqət mərkəzindədir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş 2006-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasında Məşğulluq Strategiyası göstərir ki, vətəndaşlara layiqli iş təmin etmək Azərbaycan hökumətinin iqtisadi və sosial siyasətinin əsas məqsədidir. Həm də strategiya “2008-2015-ci illər üçün Azərbaycan Respublikasının Yoxsulluğun Azaldılması və Davamlı İnkişafı Dövlət Proqramı” ilə birlikdə önümüzdəki illər üçün məşğulluq siyasətinin əsaslarını müəyyənləşdirir. (Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı, 2007)

Yuxarıdakıları ümumiləşdirərək aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

- ixtisaslı gənclərin tələblərinə cavab verən iş yerlərinin sayının artırılmasına ehtiyac var;

- Yalnız universitet məzunları üçün deyil, həm də orta ixtisas və orta məktəb təhsili alan gənclər üçün keyfiyyətli iş yerləri ilə təmin olunmasına şərait yaratmaq lazımdır;

- Bölgədəki işsizlik səviyyəsini minimuma endirmək üçün bir fəaliyyət planı hazırlamaq lazımdır;

- İşçi qüvvəsinin keyfiyyətini artırmaq lazımdır;

- Günümüzün tələblərinə cavab verən ixtisasları genişləndirmək və gəncləri bu barədə düzgün məlumatlandırmaq lazımdır;

- İşə qəbulda ədalət prinsipi vacibdir.

Hər bir xalqın tarixi milli və mənəvi dəyərlər statusu almış sənət əsərlərində əks olunur. Azərbaycan xalqının tarixini əks etdirən belə nümunələr çoxdur. Bunlardan biri də erkən orta əsrlərdən qalma xalçalardır. Bir vaxtlar, əsasən ölkənin cənub bölgələrində geniş yayılmış xalçaçılıq tədricən unudulur. Qədim dövrlərdə 20-dən çox xalçanın hazırlandığı Astaranın hər kəndində 20-30 sənətkar çalışırdı. Bu anda onların sayı barmaqla sayıla bilər. Kollektiv sənət nümunəsi olaraq görülən bu toxuma növü getdikcə daha az gənci cəlb edir. Bu sektorun inkişafı üçün yeni texnologiyaların tətbiqi, modernləşdirmə və maddi-texniki bazanın səmərəli istifadəsi kimi tədbirlər görülməlidir. Qloballaşma şəraitində qorunmaq lazım olan bu ənənələrdir. Sosial sahibkarlığın dili bizim üçün yeni ola bilər, ancaq fenomenin özü bizə tanışdır. Buna ad qoymasaq da, sosial sahibkarlığa tez-tez rast gəlirik. Buna baxmayaraq, yeni ad bu sektorun sərhədlərini müəyyənləşdirmək üçün köməkçi hissədir. Bəzi qeyri-kommersiya təşkilatlarından əlavə sosial sahibkarlığa ictimai xarakterli iş müəssisələri də daxil ola bilər; inkişaf bankları; kommersiya və qeyri-kommersiya elementləri olan hibrid təşkilatlar; məşğulluğu artırmaq məqsədi ilə öz işlərini quran icma əsaslı təşkilatlar (Mahmudova İ.M., Mahmudov M.M. 2011).

- sosial sahibkarlıq sahəsində bilik və bacarıqların artırılması;

- sosial sahibkarlıq sahəsində gənclər arasında maarifləndirmə işi aparmaq;

- sosial sahibkarlıq sahəsindəki iş fikirlərinə maliyyə dəstəyi.

Beynəlxalq təcrübə göstərir ki, sosial sahibkarlıq vətəndaş cəmiyyətini inkişaf etdirən bir kateqoriyadır. Kiçik müəssisələr nə qədər uğurlu olsa, əhalinin rifahı bir o qədər yüksək olacaq və milli iqtisadiyyat bir o qədər sabitdir. Məhz buna görə də son illərdə Azərbaycanda bu məsələyə ciddi diqqət yetirilir. Və daha çox dərəcədə iqtisadiyyatı kiçik sahibkarlıq subyektləri vasitəsi ilə gücləndirmək istəyi 4 iyul 2019-cu il tarixində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən “Əmək bazarı və sosial müdafiə Məsələləri üzrə Milli Observatoriyanın yaradılması haqqında” Fərman imzalaması ilə izah edilə bilər. Sənəd mütərəqqi dünya təcrübəsinə əsaslanaraq əmək bazarının monitorinqi və proqnozlaşdırılması üçün yeni təkmilləşdirilmiş bir sistemin formalaşdırılmasına yönəlib. Ancaq bu quruluşun necə olacağından danışmadan əvvəl Azərbaycanda məşğulluq məsələsinə və işsizliyə qarşı mübarizəni daha təsirli edən proqramlara diqqət etmək lazımdır.

Təbii ki, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi məşğulluğun təmin olunması məsələsinə əvvəllər də izləyirdi. Və işlərin vəziyyətinin təhlili, məsələn, 2017-ci ildə gənclər arasındakı işsizlik səviyyəsinin ölkəmizdəki ümumi orta işsizlik səviyyəsini təxminən iki dəfə üstələdiyini və 9,2% təşkil etdiyini aşkar etməyə imkan verdi (www.azstat.gov.az).

Demoqrafik tendensiyaları nəzərə alaraq, məşğulluq sahəsində müxtəlif proqramların icrası yolu ilə gənclər arasında bu göstəricinin azaldılması üçün tədbirlərin görülməsinə başlamaq lazım olduğu aydın oldu. Üstəlik, gənclərin məşğulluğu məsələsi Azərbaycanda sosial siyasətin prioritet sahəsidir. Və bu, 2019-2030-cu illərdə Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasında və özünüməşğulluq sahəsində dövlət proqramlarının və fərdi layihələrin rolu nəzərə alınmaqla tərtib olunan bir sıra digər sənədlərdə öz əksini tapır, bu da iqtisadi və sosial əhəmiyyətini müəyyənləşdirərək kiçik sahibkarlığın bir sahə kimi xüsusi rolunu nəzərə alındığını göstərir. Bu Strategiyaya görə, kiçik bir müəssisənin yaradılması, işsizliyə qarşı müxtəlif sahələrin inkişafına geniş miqyasda təkan verməkdənsə, daha səmərəli mübarizə aparmağı mümkün edir. Axı, ümumi iqtisadi tənəzzül dövründə

daha sürətli “canlanan” və qeyd olunduğu kimi, əksər sosial və iqtisadi problemlərin həllini öz üzərinə götürən bu təsərrüfatlardır.

Buna görə də Azərbaycan Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi insanların özünüməşğulluq marağını artıraraq sahibkarlığın və əmək bazarının inkişafı proqramını həyata keçirir. Bu aşağıdakı şəkildə edilir: öz işlərini açmaq istəyən ailələrə müvafiq mal və materiallar ayrılır. Təbii ki, proqram kənd yerlərində ən geniş yayılmışdır. Bu bir neçə səbəbdən asılıdır. Birincisi, ölkənin əmək ehtiyatlarının 40%-dən çoxu cəmlənmişdir və öz işlərini qurmaq istəyən bir çox gənc və aktiv insan var. İkincisi, bu siyasət dövlətin regional inkişafa və qeyri-neft sektorunun stimullaşdırılmasına yönəldilməsi ilə çox uğurla uyğunlaşır. Və bir insan, məsələn, heyvandarlıq ilə məşğul olmaq istəyirsə, o zaman heyvanlar əldə etmək və onları saxlamaq imkanı veriləcəkdir. İdarənin regional strukturlarına təqdim olunan iş planlarına uyğun olaraq müraciət edənlərin əksəriyyəti iribuynuzlu və xırdabuynuzlu mal-qara, heyvandarlıq təsərrüfatlarının tikintisi üçün materiallar ilə təmin olunmuşdur. Beləliklə, yalnız 2018-ci ildə proqram sayəsində ölkə daxilində 5800 mikro müəssisə yaradıldı. Ancaq 2018-ci ildə Azərbaycanda 7267 ailənin Özünüməşğulluq Proqramından istifadə etdiyini göstərən digər statistik məlumatlar da var. Bu proqram 2019-cu ildə daha 10 min ailəni əhatə etmişdir.

Burada qeyd etmək yerinə düşərdi ki, 2019-cu ilin birinci yarısında Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi yanında Dövlət Məşğulluq Xidməti tərəfindən 53943 işsiz və işaxtaran vətəndaşa müvafiq iş təmin olundu və bunlardan 18877 nəfəri qadınlar idi. Hesabat dövründə əmək bazarında gənclərin dəstəklənməsi və onların məhsuldar işləmələri üçün şərait yaradılması istiqamətində işlər davam etdirilmişdir. Nəticədə 12148 gənclik nümayəndəsi iş tapdı. Bundan əlavə, hesabat dövründə Dövlət Məşğulluq Xidmətində 3171 məcburi köçkün və 1543 nəfər əlil işlə təmin edilmişdir (www.azstat.gov.az).

Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi ilə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramının (BMİP) birgə layihəsi olan “Əhalinin sosial cəhətdən həssas

qrupları üçün əhatəli və layiqli iş yerlərinin yaradılması” başlandı. Proqram 500 nəfər əlilin məşğulluğuna dəstək verəcəkdir. Üstəlik, onlara işin özü deyil, öz davamlı işlərini qurma imkanı veriləcəkdir. Pilot layihənin həyata keçirilməsi üçün seçilmiş 12 şəhər və rayonda, məşğulluq agentliklərində qeydiyyatdan keçmiş əlillər arasında layihə iştirakçılarının seçimi artıq elan edilmişdir. Peşə təhsili almaq və əlavə təhsil almaq istəyən məhdud fiziki imkanları olan insanlar üçün kurslar təşkil olunur. Və yuxarıda göstərilən ortaq proqram çərçivəsində deyil, Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin təşəbbüsü ilə ilin birinci yarısında bu cür əlillərin sayı 174 nəfər idi. Ümumiyyətlə, şöbə ölkəmizin 838 vətəndaşını peşə təhsili və əlavə təhsil kurslarına cəlb etmişdir.

Ancaq, necə deyərlər, pul bir hesabı sevirsə, bu qaydanı yerinə yetirmək üçün tam olaraq nəyə xərcləndiyini də ciddi şəkildə qeyd etməlisiniz. Bu o deməkdir ki, ortaya çıxan tendensiyalara vaxtında cavab vermək üçün əmək bazarını mütəmadi olaraq ətraflı öyrənmək lazımdır. Odur ki, Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin “Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi üzrə Milli Observatoriyasının yaradılması haqqında” Fərmanı vaxtında verilmiş fərmandır.

Gördüyünüz kimi, Azərbaycanda məşğulluq və özünüməşğulluq sahəsində bir çox proqramlar həyata keçirilir. İşsizliyin tamamilə aradan qaldırılması üçün kifayətdirlərmi? Bu cür proqramlar, şübhəsiz ki, zəruridir, lakin bütün istəkləri ilə Azərbaycanda işsizliyi tamamilə ləğv edə bilməyəcəklər, çünki bu, nəzəriyyəyə ziddir: dünyada bu sahədə sıfır statistikasına ilə öyünə biləcək bir ölkə də yoxdur. Bu kimi işsizlik, hətta ən inkişaf etmiş iqtisadiyyata xasdır. Ancaq dövlət yetərinə inkişaf etmişsə və vətəndaş hüquqlarına hörmət edirsə, o zaman bu cür insanlara layiqli bir iş tapmaqda kömək etməklə yanaşı, axtarış dövründə də onları dəstəkləyir, yəni hər cür borc verir və digər sosial dəstək tədbirlərini həyata keçirir. Bu işdə Azərbaycan istisna deyil. Bu cür xərc maddələrinin hər zaman dövlət büdcəmizə daxil olduğunu söyləmək kifayətdir. Beləliklə, keçən il təsdiq edilmiş büdcə qanununa görə Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun büdcəsinin gəlir və xərcləri 3,928 milyard manat və

icbari sosial sığortaya ayırmalar 2,419 milyard manat olaraq nəzərdə tutulursa, 2021-ci ildə İşsizlik Sığortası Fondunun gəlir və xərcləri 83,451 milyon manat təşkil edəcək və büdcə təşkilatlarının işçilərindən tutulan tutulmalar və özəl sektor işçilərindən daxilolmalar şəklində daxilolmalar hesabına formalaşacaq. Bu Fondun xərcləri bu il 451.4 milyon manat təşkil edəcək və işsizliyin ödənilməsi, əmək mübadiləsi və yarmarkalarının təşkili, pullu ictimai işlər, özünüməşğulluq tədbirləri və s.

Milli Observatoriyanın yaradılması beynəlxalq təcrübə əsasında Azərbaycanda məşğulluq və sosial müdafiə sahəsində təsirli qərarlar qəbul etmək üçün mükəmməl bir izləmə və proqnozlaşdırma sisteminin formalaşmasına imkan verəcəkdir. Observatoriya əmək bazarındakı mövcud vəziyyəti qiymətləndirəcək, inkişaf tendensiyalarını izləyəcək, analitik hesabatlar hazırlayacaq və proqnozlar verəcəkdir. Bu qərarlar əsasında məşğulluq sahəsində təsirli idarəetmə qərarları veriləcək ki, bu da əlbətdə ki, bir çoxumuza kömək edəcək - yalnız işsizlər deyil, həm də işlərini daha yüksək maaşlı və daha yaxşı iş şəraiti ilə dəyişdirmək istəyənlər.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ƏMƏK BAZARINDA MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN SƏVİYYƏSİNİN VƏ DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏHLİLİ

2.1. Əmək bazarlarında statistik təhlil apararkən istifadə olunan statistik göstəricilər sistemi

Əmək bazarı statistikasını həm iqtisadi, həm də sosial statistikanın vacib bir hissəsidir. Əmək bazarı statistikasının göstəricilər sistemi demoqrafik göstəricilər sistemi, iqtisadi inkişaf göstəriciləri və sosial proseslərlə sıx bağlıdır. Əmək statistikasını sənaye statistikasını, milli hesablar sistemi, demoqrafik statistika və s. kimi digər statistika bölmələri ilə yaxından əlaqəlidir, bu səbəbdən də sağlam iqtisadi və siyasi həllərin qəbulu üçün lazımdır.

Əmək bazarı bazar iqtisadiyyatının fəaliyyətinin zəruri elementidir. Azərbaycanın bazar münasibətlərinə keçməsi əmək bazarı statistikasının beynəlxalq statistik standartlara uyğun şəkildə formalaşdırılmasını tələb edirdi ki, bu da yeni konsepsiya və təriflərin qəbul edilməsini və yeni məlumat toplama metodlarından istifadəni zəruri edirdi. Beynəlxalq əmək statistikasını standartları Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) himayəsində hazırlanmış və beynəlxalq əmək statistiklərinin konfranslarında qəbul edilmişdir. Hər şeydən əvvəl, bu konfranslar iqtisadi cəhətdən aktiv və passiv əhali, işləyən və işsiz olanlar; məşğulluq və özünüməşğulluğun təsnifat prinsipləri; əmək konfliktinin tərifləri, tətillər və s. ilə əlaqəli idi.

Əmək bazarı, hər bir bazar kimi, tələb və təklif ilə xarakterizə olunur. İşçi qüvvəsinin təklifini təhlil etmək üçün əsas göstəricilər əhalinin böyüklüyü, tərkibi, quruluşu və hərəkəti göstəriciləridir. İşçi tələbi, işçilərin sayı ilə xarakterizə olunan və vakansiyaların sayı ilə qiymətləndirilə bilən gerçəkləşdirilməmiş tələblər kimi qiymətləndirilə bilər. Tələb və işçi qüvvəsi arasındakı balanssızlıq işsizlikdə özünü göstərir. Əmək bazarını öyrənərkən statistika aşağıdakı əsas vəzifələrin həllinə yönəldilməlidir (Веселовский С.Я. 2013: с.248).

- iqtisadi cəhətdən aktiv və passiv əhalinin tərkibinin, quruluşunun və dinamikasının öyrənilməsi;
- əhalinin məşğulluq dinamikasının təhlili;
- mülkiyyət növü, iqtisadi fəaliyyət növləri, sahələr, peşələr, yaş və s. üzrə məşğulluğun strukturunun öyrənilməsi;
- işsizliyin xüsusiyyətləri və onun əmək bazarının strukturuna təsiri;
- əməyin hərəkəti və iş vaxtından istifadə qaydalarının öyrənilməsi;
- əmək xərclərinin strukturunun və dinamikasının öyrənilməsi;
- əmək münaqişələrinin öyrənilməsi;
- əhalinin məşğulluğunun və məşğulluq xidmətinin effektivliyinin təhlili və s.

Əmək bazarını səciyyələndirən ən vacib kateqoriyalardan biri, məhsul və xidmətlər istehsalı üçün işçi qüvvəsi təklif edən əhalinin bir hissəsi olan iqtisadi cəhətdən aktiv əhalidir.

Analitik məqsədlər üçün hazırda aktiv olan və adətən aktiv olan əhali arasında fərq qoyulur. Birinci kateqoriyaya qısa müddət (məsələn, bir həftə və ya bir gün) işləmiş və ya işsiz olanlar, ikinci kateqoriyaya isə işləyən və ya işsiz statusu daha uzun müddətə görə təyin edilmiş şəxslər daxildir.

Statistik nəşrlərdə iqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin sayı barədə məlumatlar cinsinə, yaşına, yaşayış yerinə, təhsil səviyyəsinə və peşəsinə görə qruplaşdırılır.

Əhalinin iqtisadi fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün ən ümumi göstərici iqtisadi fəaliyyət səviyyəsidir ki, aşağıdakı kimi müəyyən edilir (Григорьев Л.М. 2013: с.928).

$$\text{İqtisadi fəaliyyət səviyyəsi} = \frac{\text{iqtisadi aktiv əhalinin sayı}}{\text{əhalinin sayı}} \cdot 100 \%$$

Əmək statistikasının informasiya bazası dövlət statistika orqanları tərəfindən toplanan məlumatlar və digər nazirlik və idarələr tərəfindən aparılan statistik müşahidələrin materialları əsasında formalaşır.

Statistika Komitəsi aşağıdakı statistik müşahidələri təşkil edir:

- məşğulluq problemləri üzrə əhalinin nümunəvi sorğuları;
- böyük və orta təşkilatlar üçün davamlı metod tətbiq edən və kiçik müəssisələr üçün nümunə əsasında müxtəlif fasilələrlə həyata keçirilən təşkilatların - hüquqi şəxslərin işlərinə dair cari anketlər;
- əhali siyahıyaalmaları və mikro siyahıyaalmalar.

İşsizlərin sayı barədə digər bir məlumat mənbəyi dövlət məşğulluq xidməti orqanlarının statistik hesabatlarıdır.

Əhalinin məşğulluq problemlərinə dair nümunə sorğular, müəssisə və təşkilatların hesabatları ilə yanaşı getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu cür sorğuların məqsədi iqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin, işləyən və işsizlərin sayı və tərkibi, iqtisadi aktivlik və işsizlik səviyyəsi və onların dinamikası barədə məlumat əldə etməkdir. Məşğulluq problemləri ilə bağlı Azərbaycanda 1992-ci ildən bəri araşdırma aparılır.

Müşahidə vahidi ev təsərrüfatları və bu ev təsərrüfatlarının üzvləri olan 15 ilə 72 yaş arasındakı insanlardır. Araşdırmalar göstərir ki, son iyirmi ildə Azərbaycanın əmək bazarında əsaslı dəyişiklik olmayıb. Ancaq bu dəyişikliyin ümumiyyətlə, bazarın 2015-2016-cı illər böhranına uyğunlaşmasını və 2008-2009-cu illər böhranını tamamilə təkrarladığı anlamına gəlmir. Ölkə 2008-ci ildə kəskin zərbə verən böhrana yaxalandı. Güclü bir partlayış gözləyən dövlət çox da zəifləməyərək əhalinin gəlirlərini artırmaq üçün tədbirlər gördü. Məsələn, böhrandan az əvvəl minimum əmək haqqı iki dəfə artırıldı və dövlət qulluqçularının maaşları artdı.

Böhran dövründə dövlət mübarizəni davam etdirdi, ödənişləri artırdı: işsizlik müavinətlərini artırdı və part-time iş subsidiyalaşdırma proqramları başlaraq onların şəraitini asanlaşdırdı. Bu, bir çox şəkildə 2008-2009 böhranına ani bir part-time iş artımı ilə reaksiya göstərən şirkətlərin hərəkətlərini kompensasiya etməyə kömək etdi.

Görülən bütün tədbirlərə baxmayaraq, 29,1 min nəfər işsiz qaldı. İkinci bir böhran dalğası gözlənilirdi. İqtisadi tənəzzülün keçmiş təcrübəsinə əsaslanaraq,

hökumət əsasən əmək haqqının ölçüsünə diqqət yetirərək məşğulluğu qorumaq və əmək bazarını tənzimləmək üçün bir strategiya seçdi. İkinci böhran illərində əmək bazarı bir yayınma və ya sözdə təbii işsizliyin “sürüşməsi”, işdən azad olma insanları əhatə edən qeyri-rəsmi sektorda məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsi, həm də xarici əmək ehtiyatlarının yerli işçi qüvvəsi ilə əvəz edilməsi və s. ilə xarakterizə olunur. Eyni zamanda, azalan əmək haqqı ödənişlərinin sabitliyinin qarantı kimi çıxış edən dövlət, ödəmələrini gecikdirən işəgötürənlərə qarşı ciddi cəzalar tətbiq etdi. Nəticədə, ikinci böhran dövründə məşğulluq yalnız 15,6 min nəfər azaldı. Statistika görə, bu gün Azərbaycan əhalisinin məşğulluq səviyyəsi 65,4% -dir ki, bu da ölkə üçün qeyri-adi dərəcədə yüksək dəyərdir. Böhrana cavab vermək üçün iki variantdan hansı daha çox Azərbaycan əmək bazarı modelinin xüsusiyyətlərinə uyğundur? Mütəxəssislər 2008-2009-cu illərdə həyata keçirilən hökumət siyasətinin ölkə üçün tipik olmadığını iddia edirlər. Ancaq 2015-2016-cı illərdəki böhran ənənəvi metodlarla aradan qaldırıldı, bunların mənbələri 1990-cı illərdəki çoxsaylı zərbələrin amortizasiyasıdır.

Azərbaycan əmək bazarının neft böhranına cavabı cədvəl 2.1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1: 2010 və 2016-cı illərdə Azərbaycanın əmək bazarının neft böhranına cavabı (%)

	İstehsal həcmi	Məşğulluq	İş saatları	Real əmək haqqı
2010				
Ümumiyyətlə iqtisadiyyat	-7,8	- 2,6	-2,5	-3,7
Sənaye istehsalı	-10,6	-6,1	-4,9	-5,8
İstehsal sənayesi	-15,3	-8,4	-6,3	-7,5
2016				
Ümumiyyətlə iqtisadiyyat	-3,6	-0,8	-0,7	-9,3
Sənaye istehsalı	-3,7	0,8	-0,3	8,4
İstehsal sənayesi	-5,6	-0,7	-0,9	-10,4

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2020

Azərbaycanda əmək bazarındakı vəziyyət nə vaxt normallaşacaq? Bunun üçün nə etmək lazımdır? Hər şey hökumətin istinad etdiyi islahatların uğurundan asılı olacaq. İslahatların nəticələrini Strateji Yol Xəritəsi daxil olmaqla dövlət sənədlərində 2021-ci ildən əvvəlki illərə baxaraq qiymətləndirmək olar.

Araşdırmaya görə, qeyd etmək lazımdır ki, dövlət investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsində son illərdə əmək bazarında çatışmazlığı yalnız müxtəlif sahələrdə buraxılan işçi qüvvəsinin sayı ilə deyil, eyni zamanda əmək yaşına çatmış gənclərin sayının artması ilə də qiymətləndirmək olar. Bu o deməkdir ki, əmək bazarının formalaşmasında bu amillərin nəzərə alınmaması respublikamızda işsizlərin sayının daha da artmasına və sosial gərginliyin çoxalmasına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən də səmərəli məşğulluğun vacib elementlərindən biri əmək bazarında tələb və təklifin tarazlaşdırılması mexanizminin hazırlanması və həyata keçirilməsidir.

Ümumiyyətlə, əmək bazarının təhlili ilə bağlı bir neçə statistik göstərici götürülə bilər. Bunu müxtəlif vasitələrlə etmək olar. Onlardan biri də sorğudur.

Sorğu hər il üçün hesablandığı təqdirdə, hər rübdə 15-72 yaş arasında olan təxminən 69 min insanı əhatə edir (ildə 277 min nəfər - bu yaşdakı əhəlinin 0,25%). Azərbaycan Respublikasının təsis qurumları üçün ümumi əhəli sayına və əhəlinin tədqiq olunan kateqoriyasının ölçüsünə görə fərqli bir seçim nisbəti tətbiq olunur. Müşahidə vahidləri cinsi, yaşı, ailənin böyüklüyü, dolanışiq mənbəyi, təhsili, vətəndaşı və yaşayış mülkiyyəti kimi yeddi dəyişən üçün tipoloji seçim sxeminə əsasən seçilir.

Rüblük tədqiqatlar üçün müşahidə vahidi nümunəsi elə qurulub ki, hər rübdə bütün müşahidə vahidləri yeniləri ilə əvəzlənsin. Anket ünvanları iki ildən sonra yenidən seçilə bilər.

Sorğu əhəlini sorğu-sual etməklə, lakin məntiqi ardıcılıqla düzölmüş sualları və hazır cavab variantlarını özündə cəmləşdirən standartlaşdırılmış formadan istifadə etməklə aparılır. Sorğu məlumatları aşağıdakıları əhatə edir:

1) respondentlərin cinsi, yaşı, ailə vəziyyəti, vətəndaşlıq, təhsil səviyyəsi, ailə üzvlərinin ümumi sayı, ailədəki ailə münasibətləri haqqında məlumat;

2) ödənişli iş və ya gəlirli peşənin mövcudluğu barədə məlumatlar: müvəqqəti olaraq yerinə yetirilməmiş işlərin mövcudluğu da daxil olmaqla araşdırılan həftədə məşğulluq;

3) əsas işi xarakterizə edən işarələr: iqtisadi fəaliyyət növü, məşğuliyyət (peşə, vəzifə), məşğulluqdakı statusa görə təsnifat, işəgötürənlər üçün maddəli işçilərin sayı, daimi və ya müvəqqəti iş, iş həftəsinin adı və faktiki uzunluğu, iş həftəsinin adı müddətindən az olması;

4) ikinci iş barədə məlumat: əlavə işin olması, işləyən statusu, iqtisadi fəaliyyət növü, məşğuliyyəti (peşəsi, vəzifəsi), daimi və ya müvəqqəti iş, əlavə işdə həqiqi işləmə vaxtı, axtarış və ya hazırlıq dərəcəsinə görə təsnifat əlavə iş;

5) iş axtarışı barədə məlumat: sorğu edilən həftədə işləməyən şəxslər tərəfindən iş axtarışı, iş axtarışı metodları; işə başlamaq istəyi, işsizlərin işə başlamağa hazır olduqları xüsusiyyət, iş axtarışı müddəti, məşğulluq xidmətində işsiz kimi qeydiyyat, işsizlik müavinəti almaq;

6) sorğu həftəsində işləməyən şəxslərin keçmiş fəaliyyətləri barədə məlumatlar: işsizlərin əvvəllər iş görüb görmədikləri, son iş yerindəki fəaliyyət növü və məşğuliyyət növü, işsizlik müddətinin uzunluğu, işsizlərin son iş yerini tərk etmə səbəbləri, işsizlərin müvafiq ixtisasının (peşəsinin) olması, iş təcrübəsi olub-olmaması;

7) iqtisadi cəhətdən hərəkətsiz şəxslər haqqında məlumat: sosial vəziyyət, iş axtarmaqdan imtina səbəbləri; işə başlamağa hazır olmamağın səbəbləri.

Anketin nəticələrinə əsasən, iqtisadi cəhətdən aktiv və məşğul əhalinin, işsiz və iqtisadi cəhətdən fəal olmayan əhalinin cinsi, yaşı və peşə qruplarına, təhsil səviyyəsinə görə sayı və tərkibi; işləyən əhalinin əsas və əlavə işinin xarakteristikası iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə veriləcəkdir; normal və həqiqi iş həftəsi; işsizlərin quruluşu; bütövlükdə ölkədə qəbul edilmiş meyarlara uyğun olaraq əhalinin iqtisadi hərəkətsizliyinin səbəbləri barədə məlumat formalaşdırılır.

Əhalinin məşğulluğunun öyrənilməsi yaşayış səviyyəsinin, insan inkişafının təhlilində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhsuldar, gəlir gətirən məşğulluq sosial inkişaf üçün zəruri olan mal və xidmətləri yaradır, əhali üçün kifayət qədər gəlir səviyyəsinin təmin edir və bununla da layiqli bir həyat, insan şəxsiyyətinin hərtərəfli

inkişafı üçün ilkin şərtlər yaradır. Məşğulluq nəticədə bütün gəlir və istehlakın dayaq nöqtəsidir.

İqtisadi cəhətdən aktiv əhali məşğul və işsizlərdən ibarətdir. Sorğu 16 yaşdan yuxarı hər iki cinsdən olan insanları əhatə edir və aşağıdakı xüsusiyyətləri əhatə edir: (Мамедов В.Ф., Махмудов М.А. 2014: с.208-216).

a) tam və ya yarım-ştat vəzifədə əmək haqqı alaraq muzzla görülən işlər, habelə fəaliyyətləri üçün birbaşa ödəniş və ya gəlir əldə etmək müddətindən asılı olmayaraq müstəqil olaraq və ya ayrı-ayrı vətəndaşlarla birlikdə gəlir gətirən digər işlər. Məşğulluq xidməti vasitəsi ilə əldə edilmiş ödənişli ictimai işlər aparan qeydə alınmış işsizlər və təhsil müəssisələri istiqamətində ödənişli kənd təsərrüfatı işləri həyata keçirən şagird və tələbələr məşğul əhalinin tərkibinə daxil edilmir;

b) müxtəlif səbəblərə görə işdə müvəqqəti olmamışlar: xəstəlik və ya zədə; istirahət günləri; illik məzuniyyət; habelə qanuni analıq məzuniyyəti və uşaq 1,5 yaşına çatana qədər uşaq baxımı məzuniyyəti sayəsində; təlim, iş yerindən kənardə yenidən hazırlıq, təhsil məzuniyyəti; rəhbərliyin tərəfindən təzminatı verilərək və ya verilmədən işi tərk etmək; tətillər; digər oxşar səbəblər;

c) bir ailə şirkətində ödənişsiz iş görənlər.

Məşğulluğu ölçmək üçün iş anlayışı BMT-nin qoyduğu iqtisadi fəaliyyət anlayışı ilə uyğundur.

Əhalinin məşğulluq problemləri ilə bağlı apardığı sorğu iqtisadiyyatda işləyənlərin tərkibini və strukturunu müxtəlif əsaslarla təhlil etməyə yönəlmişdir. Hal-hazırda Statistika Komitəsi, məşğul əhalinin aşağıdakı meyarlara görə qruplarını dərc edir (Mehbaliyev S.S., İsgəndərov R.K. 2016: s.543).

- 1) cins;
- 2) yaş;
- 3) şəhər və kənd əhalisi;
- 4) təhsil səviyyəsi;
- 5) ailə vəziyyəti;

- 6) əsas iş yeri;
- 7) məşğulluq vəziyyəti;
- 8) əmək müqaviləsinin növü;
- 9) iqtisadi fəaliyyət növü;
- 10) işçilərin çalışdığı müəssisənin mülkiyyət forması;
- 11) əsas və əlavə iş;
- 12) məşğələlər.

İqtisadiyyatda məşğul əhali öyrənilərkən onların hansı qruplaşmaya aid olduğunu göstərən ən vacib əlamətlərindən biri məşğulluqdakı vəziyyətləridir. Hər hansı bir şəxs üçün məşğulluq vəziyyəti iqtisadi risk dərəcəsindən asılı olaraq müəyyən edilir (bunun bir elementi müəyyən səlahiyyətlərə malik olan şəxsin digər işçilər və ya müəssisələrlə münasibətlərinin xarakteri və əslində, cəmiyyətdəki statusu, sosial mövqeyidir).

Məşğulluq vəziyyətinə görə iqtisadi cəhətdən aktiv əhali aşağıdakı qruplara bölünür (Muradov R.Ş. 2013: s.402).

I. İşçilər - hər hansı bir mülkiyyət formasında olan bir müəssisənin rəhbəri və ya fiziki şəxslə iş şərtləri ilə yazılı əmək müqaviləsi, müqavilə və ya şifahi müqavilə bağlayan, işə qəbul edildikdə razılaşıldığı kimi nağd pul alan şəxslər (yəni müqavilə bağlandıqdan sonra). Əmək haqqı alan işçilər alt qruplara bölünür: 1) mülki əmək; 2) hərbi personal.

Hərbi heyətə hərbi rütbəsi olan və müqavilə və ya hərbi xidmətə görə həqiqi hərbi xidmətdə olan şəxslər daxildir. Hərbi qulluqçulara daxili işlər orqanlarında sırası və komandan kimi xidmətdə olan, xüsusi adlar verilən “polis”, “daxili xidmət”, “ədliyyə” olanlar daxil deyil.

Əmək haqqı alan işçilər daimi, müvəqqəti və mövsümi işçilərlə yanaşı təsadüfi işçilər üçün də iş müddətinə görə təsnif edilir.

II. İşəgötürənlər müstəqil olaraq və ya öz müəssisələrində (öz işlərində) bir və ya bir neçə ayrı tərəfdaşla işləmiş və bu vəzifədə daimi olaraq işçilərini öz

müəssisələrində işləmək üçün işə götürmüş şəxslərdir. Tərəfdaşlar eyni ailənin və ya müxtəlif ailənin üzvü ola bilər və ya olmaya da bilər. Ailənin ailə üzvləri arasında mülkiyyət paylarına bölünmədən sahib olduğu və istehsalat fəaliyyətini həyata keçirmək üçün maddəli işçilərin əməyindən daimi istifadə etdiyi təqdirdə, işəgötürən də bir ailə şirkətinin rəhbəridir.

III. Müstəqil işləyənlər, müstəqil olaraq və ya bir və ya daha çox tərəfdaşı ilə gəlir gətirən fəaliyyət göstərən və işçilərin əməyindən daimi olaraq istifadə etməyən və ya çox qısa müddətdən istifadə edən şəxslərdir. Tərəfdaşlar ümumiyyətlə eyni ailənin və ya qohum ailənin üzvləridir.

IV. Ailə biznesində işləyənlərə kömək etmək, qohumuna və ya ev üzvünə məxsus xüsusi bir ailə müəssisəsində maaşsız işləyən şəxslərdir.

V. İstehsalat kooperativlərinin üzvləri, öz müəssisələrində - məhsul və xidmətlər istehsal edən bir kooperativdə çalışan, hər kəsin istehsalın təşkili, investisiya qoyuluşu və bu müəssisənin üzvləri arasında gəlirin bölüşdürülməsi məsələlərində digər üzvlərlə bərabər hüquqlara sahib olduğu şəxslərdir.

VI. Vəziyyətinə görə təsnif edilə bilməyən şəxslər əvvəllər gəlir gətirən işlərlə məşğul olmayan işsizlər və ya məlumatları bu və ya digər iş statusuna aid etməyi mümkün etməyən şəxslərdir.

Əvvəllər işləyən işsizlər üçün iş statusu əvvəlki işlərinə görə müəyyən edilir.

Məşğulluqda statusa görə təsnifatın istifadəsi cəmiyyətin sosial quruluşunun təhlil sahələrindən biridir.

2.2. Ölkəmizdə əhalinin məşğulluq və işsizlik göstəricilərinin statistik təhlili

Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında işsizlik səviyyəsinə təsir göstərən əsas amillər bazar infrastrukturalarının inkişafı ilə yanaşı demoqrafik, sosial-iqtisadi və bazar amilləridir. Demoqrafik amillər əsasən işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı ilə əlaqədirdirsə, əksər hallarda iqtisadi və sosial amillər dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin prioritetləri ilə sıx əlaqələndirilir. Bazar iqtisadiyyatı zamanı işsizlik səviyyəsinə təsir göstərən konyunktur amillər ən çox iqtisadiyyatın qloballaşması nəticəsində özünü göstərir və bu, milli iqtisadiyyatın beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiyası ilə sıx bağlıdır.

İşsizlik, işləyə bilən əhalinin bir hissəsinin iş tapa bilmədiyi üçün işsiz qaldığı bir fenomendir. İşsizliyin əsas iqtisadi dəyəri satışı buraxılmamış məhsullardır.

İstehsalda yeni texnologiyanın istifadəsi ilə nəticələnən elmi-texnoloji tərəqqinin inkişafı ilə insan əməyinə tələb xeyli azaldı. Sonradan istehsalda yeni istehsal vasitələri getdikcə daha çox istifadə olunur və işçi qüvvəsinə tələb tədricən azalır. Azərbaycan Respublikasının ictimai həyatının bütün sahələrində baş verən transformasiya prosesləri, bazar münasibətləri sisteminə keçid bir sıra problemlərin, o cümlədən əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi və əmək bazarının tənzimlənməsi sahəsində problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Bir sıra mürəkkəb iqtisadi, sosial, tarixi, siyasi səbəblərin, şərtlərin və amillərin ortaya çıxması nəticəsində, müasir bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bütün keçmiş SSRİ respublikaları kimi, Azərbaycan da məşğulluq problemləri ilə üzləşmişdir.

Xalqımızın Ümummilli Lideri Heydər Əliyev “yeni əsrin və üçüncü minilliyin” başlanğıcı ilə əlaqədar olaraq Azərbaycan xalqına müraciət edərək, XX əsrin 70-80-ci illərində aparılan tikinti işlərini müzakirə edərək qeyd etmişdir: “Cümhuriyyətin ən kəskin problemləri əmək qabiliyyətli əhalinin sosial işə cəlb edilməməsi və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə olunmaması idi.” Bazar iqtisadiyyatı olan ölkələr üçün aşağıdakı vəzifələrin icrası vacibdir (Азизова Г.А. 2019: с.205).

a) məşğulluğun optimallaşdırılması sistemində dövlət tənzimlənməsinin rolunun artırılması.

b) işçi qüvvəsinin çatışmadığı bölgədə və bölgələrdə artıq olduğu bölgələr və bölgələrdən işçi qüvvəsinin axınının stimullaşdırılması.

Son illərdə əmək ehtiyatlarının intensiv artımı həm respublika, həm də bölgələr üçün daha aktual olur. Əmək ehtiyatlarını əmək prosesinə cəlb etmək və onlardan səmərəli istifadəni təmin etmək üçün dövlət səviyyəsində əlavə tədbirlər həyata keçirmək lazımdır.

Aşağıdakı cədvəl 1-dən görüldüyü kimi, 2005-2019-cu illərdə regional Məşğulluq Mərkəzlərində qeydiyyatda alınmış işsizlərin sayını analiz etdikdən sonra göstəricilərin hər il azaldığını görmək olar.

Cədvəl 2: 2005-2019-cu illər üçün qeydiyyatda alınmış işsizlərin sayı (min nəfər)

İqtisadi rayonlar	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Bakı	9828	12529	12113	14812	18926	9243	26342
Abşeron iqtisadi rayonu	1092	898	1498	1457	2032	1761	7787
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	3636	2731	1799	2181	2640	1326	13839
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	2969	1392	804	913	1178	731	2932
Lənkəran iqtisadi rayonu	2360	1253	839	948	1213	896	3680
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	1488	1111	968	1282	1386	926	4553
Aran iqtisadi rayonu	13984	11059	7204	7671	7487	3221	13601
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	7084	4467	1544	1552	1562	1185	4431
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	4043	1931	1317	1337	1366	489	2094
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	1958	1548	792	819	691	310	1937
Naxçıvan iqtisadi rayonu	7904	53	-	-	-	-	76

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, www.stat.gov.az/source/azfigures, 2019

Cədvəldən görünür ki, Bakı şəhəri üzrə ən az işsiz əhali sayı 2005 və 2018-ci illərdə, ən çox işsiz sayı isə 2019-cu ildə müşahidə edilmişdir. Naxçıvan iqtisadi rayonunda isə 2015-2018-ci illər arasında ümumiyyətlə işsiz əhali yoxdur. Digər regionlar üzrə də müşahidə olunan odur ki, işsiz əhali sayı son illərdə artım göstərməkdədir.

Ümumiyyətlə, əmək ehtiyatlarının yaş təsnifatı üç qrupdan ibarətdir:

- əmək qabiliyyətli şəxslər;

- əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı şəxslər;
- əmək yaşına çatmayan şəxslər.

İş qabiliyyətli əhali üçün iş yerlərinin təmin edilməsi sosial-iqtisadi əhəmiyyətə malikdir. Bu, ilk növbədə əhalinin bu kateqoriyası arasında işsizliyin cəmiyyətdə sosial problemlərin yaranmasına səbəb olması ilə əlaqədardır. Yaranan problemlərin həlli əhalinin səmərəli məşğulluğunu təmin etmək üçün görülən tədbirlər ilə sıx əlaqəlidir. Azərbaycan Respublikasının əmək ehtiyatlarının 2005-2019-cu illər üzrə dinamikası aşağıdakı cədvəl 2-də göstərilmişdir.

Cədvəl 3: Əmək ehtiyatları (min nəfər)

Göstəricilər	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Əmək qabiliyyətli yaşdakı əmək qabiliyyətli əhali	5304,1	5875,8	6198,8	6207,0	6262,2	6326,7	6408,5
İqtisadiyyatda işləyən yaşdan yuxarı işləyən şəxslər	103,9	133,2	137,3	143,4	145,9	151,5	160,8
İqtisadiyyatda iş yaşından aşağı olan şəxslər	13,6	6,3	-	-	-	-	-
Cəmi	5421,6	6015,3	6336,1	6350,4	6408,1	6478,2	6569,3

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, www.stat.gov.az/source/azfigures, 2019

Cədvəldə göstərildiyi kimi, 2019-cu ildə 2005-ci və 2015-ci illərə nisbətən əmək ehtiyatlarının sayı 17% artaraq 6569.3 min nəfərə çatıb. Məlumatla görə, işçi qüvvəsinin 98% -i əmək qabiliyyətli yaşda olan insanlardır. Bu kateqoriyanın nümayəndələrinin göstəriciləri müqayisəli dövrdə 29% artaraq 6198,8 min nəfər təşkil etmişdir. 2012-ci ildə işçi qüvvəsinin yalnız 2% -i iqtisadiyyatda əmək qabiliyyətli yaşdan yuxarı işləyən insanlar idi.

Əmək ehtiyatları anlayışı açıq şəkildə əhalinin əmək qabiliyyətli hissəsini nəzərdə tutur. Bunların arasında yalnız iqtisadi cəhətdən aktiv insanlar deyil, həm də iş axtarmayan, işləmək üçün istehsal prosesindən geri qalanlar da daxil olmaqla, iş axtaran, əmək qabiliyyətli insanlar da var. İqtisadi cəhətdən fəal əhali iki kateqoriyanı əhatə edir - işləyən və işsiz. 2005-2019-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının iqtisadi cəhətdən fəal əhalisinin dinamikası aşağıdakı cədvəl 3-də təqdim edilmişdir.

Cədvəl 4: 2005-2019-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının iqtisadi cəhətdən fəal əhalisinin dinamikası

Göstəricilər	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
İqtisadi aktiv əhali (min nəfər)	4380,1	4587,4	4915,3	5012,7	5073,8	5133,1	5190,1
Məşğul əhali (min nəfər)	4062,3	4329,1	4671,6	4759,9	4822,1	4879,3	4938,5
İşsizlər (BƏT metodologiyasına görə) (min nəfər)	317,8	258,3	243,7	252,8	251,7	253,8	251,6
Bunların arasında rəsmi qeydiyyatdan keçmiş şəxslər (min nəfər) var	56343	38966	28877	32972	38481	20088	81272 ³⁾
Kişilər (say)	27265	21979	17728	20418	24496	12608	50625
Qadınlar (say)	29078	16987	11149	12554	13985	7480	30647
Onların arasında işsizlik müavinəti alan şəxslər	2087	87	1543	1857	6974	1117 ⁴⁾	540 ⁴⁾

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, www.stat.gov.az/source/azfigures, 2020

Cədvələ əsasən, 2019-cu ildə Azərbaycan Respublikasında iqtisadi cəhətdən aktiv əhali sayının 5190,1 min nəfər olduğu və bunun 2005-2015-ci illərə nisbətən artdığı anlamına gələ bilər. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, iqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin əsas hissəsi işləyən insanlar kateqoriyasındadır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2000-ci ildə iqtisadiyyatda çalışan insanlar iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin 98,8% -ni təşkil edirdisə, 2012-ci ildə bu rəqəm 94,8% -ə bərabər idi.

İqtisadi cəhətdən aktiv əhali strukturunda müqayisə olunan dövrdə (2005-2019-cu illər) məşğul əhalinin kateqoriyası göstəriciləri azalmış, lakin bu dövrdə iqtisadiyyatda işləyənlərin sayı 20 % artmışdır. 2012-ci ildə respublikada 243,1 min işsiz var idi ki, bu da iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin 5,1% -ni təşkil edir. Bu qeydiyyat 2005-ci illə müqayisədə 2000-ci ildə aparılmadığından, bu dövrdə işsizlər kateqoriyasının göstəricilərinin 23,9% azaldığı qənaətinə gəlmək olar. Təbii ki, 2005-ci ildə işsizlər kateqoriyası iqtisadi cəhətdən fəal əhalinin 7,2 %-i idisə, 2012-ci ildə bu rəqəm 5,1% -ə düşdü. Həm də qeyd etmək lazımdır ki, bütün işsizlər rəsmi qeydiyyatdan keçmirlər. Təsadüfi deyil ki, 2012-ci ildə rəsmi qeydiyyata alınmış işsizlərin sayı ümumi sayın 15,1% -ni təşkil etmişdir. 2000-ci ildə qeydə alınmış işsizlər arasında 19283 kişi və 24456 qadın var idi. 2012-ci ildə 21.298 kişi və 16.987

qadın rəsmi olaraq qeydiyyatı alındı. 2018-2019-cu illərdə isə rəsmi qeydiyyatı alınmış işsizlərin sayı ümumi sayın 5,5 % -ni təşkil etmişdir. 2018-ci ildə qeydə alınmış işsizlər arasında 12608 kişi və 7480 qadın var idi. 2019-cu ildə 50625 kişi və 30647 qadın rəsmi olaraq qeydiyyatı alındı.

Ümumiyyətlə, 1993-cü ildən bəri qaçqınların və məcburi köçkünlərin problemləri də Azərbaycan Respublikasında işsizlik problemlərinin yaranmasında mühüm rol oynayır. Aşağıdakı cədvəl 4-də 2005-2015-ci illər üçün işsizlik səviyyəsi göstərilir.

Cədvəl 5: 2005-2019-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında işsizlərin dinamikası (faizlə)

	Cəmi	Könüllü olaraq işdən gedənlər	Struktur düzəlişlərinə görə işlərini itirən şəxslər	Silahlı əsgərlər	Təhsil müəssisələrinin məzunları	1 ildən çox müddətdə işində fasilə olan şəxslər	Digər səbəblərdən
İşsizlər							
2005	100	26,8	17,1	4,6	19,5	31,8	0,2
2010	100	33,8	21,4	9,2	15,5	20,0	0,1
2015	100	40,5	26,8	11,8	4,8	16,1	0,0
2019	100	56,7	1,6	9,8	12,7	18,9	0,3
Kişilər							
2005	48,4	26,8	18,3	9,7	18,5	26,7	0,0
2010	56,4	35,4	20,7	15,8	12,8	15,2	0,1
2015	61,4	41,2	24,4	19,1	3,8	11,4	0,1
2019	62,3	42,7	26,8	7,2	6,9	13,7	0,3
Qadınlar							
2005	51,6	27,2	15,7	0,1	20,2	37,1	-
2010	43,6	31,8	22,3	0,3	19,3	26,4	-
2015	38,6	39,4	30,6	0,2	6,7	23,2	-
2019	37,7	32,9	31,7	0,5	5,8	25,6	-

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, www.stat.gov.az/source/azfigures, 2019

2015-ci ildə rəsmi olaraq işsiz statusu alanlar 243,7 min nəfərdir. 2019-cu ildə isə 251,6 min nəfərdir. Cədvəl göstərir ki, qalan hissədən xeyli dərəcədə üstünlük təşkil edən iş yerlərinin itirilməsinin əsas səbəbləri struktur düzəlişləri və insanların öz istəyi ilə bağlıdır. Müqayisə üçün statistik məlumatlara əsasən, 2012-ci ildə 2827

işsizə işsizlik müavinəti təyin edildi, bunlardan 952-si qadın, 677-si 29 yaşadək gənc, 291-i qaçqın və məcburi köçkündür. Dotasiya ayrılan 2827 nəfər arasında 442 nəfər struktur yenidənqurulması, 1556 - kadr dəyişikliyi, 225 - tərxis edilmiş əsgər, 604 - işinin dayandırılması 1 ildən çox davam edən şəxs işini itirdi. 2012-ci ildə 299 işsizə işsizlik müavinəti yenidən təyin edildi. 2018-ci ildə 1117 nəfərə, 2019-cu ildə isə 540 nəfərə işsizə işsizlik müavinəti təyin edilmişdir. Əvvəlki hesabatda, dövr üçün (2005-ci il) 1411 işsiz qeydiyyatda alındı, bunlardan 585 nəfəri qadın, 334 nəfəri 29 yaşadək gənc, 329 nəfəri qaçqın və məcburi köçkün, 173 nəfəri ilk iş axtaranlar idi. 1411 işsiz arasında 265 nəfər işlə təmin edilmişdir ki, bunlardan da 102-si qadın, 62-si 29 yaşınadək şəxslər, 37-si qaçqın və məcburi köçkündür. 2012-ci ilin sonuna respublikada 40.083 işsiz qeydə alındı, bunlardan 2.716 nəfərə müavinət təyin edildi və 871 nəfər minimum işsizlik müavinəti aldı.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan işsizliyin son dövrlərdə azaldığını müşahidə edə bilərik. Bu da yeni iş yerlərinin açılması ilə bağlıdır. Yeni yaranmış iş yerlərinin sayını aşağıdakı cədvəldə görə bilərik.

Cədvəl 6: Yeni yaranmış müəssisə və təşkilatların sayı (2020-ci il doqquz ayı)

Respublika üzrə - cəmi	7246
Bakı şəhəri	6002
Abşeron iqtisadi rayonu	389
Gəncə-Qazax iqtisadi rayonu	194
Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonu	102
Lənkəran iqtisadi rayonu	106
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	78
Aran iqtisadi rayonu	262
Yuxarı Qarabağ iqtisadi rayonu	30
Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonu	3
Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonu	43
Naxçıvan Muxtar Respublikası	37

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi www.stat.gov.az/source/azfigures., 2019

Cədvəldən göründüyü kimi, 2020-ci ildə respublika üzrə ümumiyyətlə 7246 sayda yeni iş yeri açılmışdır. Bunun isə əsas payı Bakı şəhərinin üzərinə düşür (6002).

Regionların içərisində isə ən az işyeri açılan rayon Kəlbəcər-Laçın iqtisadi rayonudur. Buna səbəb isə həmin rayonun düşmən işğalı altında olması idi.

Azərbaycanın son illərin məşğulluq və işsizlik sahəsindəki statistik göstəricilərini təhlil etsək aşağıdakı cədvəl və qrafiklərdə olan məlumatlarla qarşılaşırıq.

Cədvəl 7: Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri

	2015	2016	2017	2018	2019
Əhalinin orta illik sayı - min nəfər	9649.3	9757.8	9854.0	9939.8	10024.3
İqtisadi fəal əhalinin sayı ¹⁾ - min nəfər	4915.3	5012.7	5073.8	5133.1	5190.1
Məşğul əhalinin sayı ²⁾ - min nəfər	4671.6	4759.9	4822.1	4879.3	4938.5
Dövlət	1176.1	1171.4	1158.4	1154.9	1156.8
Qeyri-dövlət	3495.5	3588.5	3663.7	3724.4	3781.7
İşsiz əhalinin sayı, ³⁾ min nəfər	243.7	252.8	251.7	253.8	251.6
Dövlət məşğulluq agentliyinin yerli qurumlarında işsiz statusu verilmiş şəxslər, nəfər	28877	32972	38481	20088	81272 ⁴⁾
onlardan işsizliyə görə müavinət alanla	1543	1857	6974	1117 ⁵⁾	540 ⁵⁾
Məşğul qadınların sayı - min nəfər	2263.4	2294.2	2319.3	2349.9	2381.7
Muzdlu işçilərin sayı ²⁾ -min nəfər	1502.5	1514.3	1525.0	1551.7	1646.6
Muzdlu işçilərin orta aylıq nominal əməkhaqqı -manat	466.9	499.8	528.5	544.6	635.1
Kadrların peşə hazırlığı, nəfər	7453	4815	4502	5629	5130
İxtisaslarını artırmış rəhbər işçi və mütəxəssislərin sayı - nəfər	13045	14429	11499	17676	26037
İşçilərin peşə hazırlığının artırılmasına çəkilən xərclərin ümumi əmək xərclərində xüsusi çəkisi, faizlə	0.11	0.12	0.08	0.10	0.08

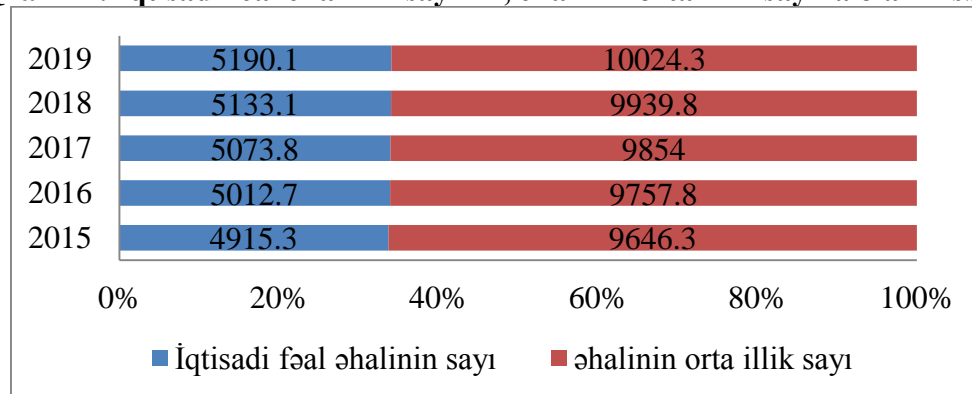
Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2019

İşsiz əhalinin gəlir səviyyəsini daha aydın göstərmək üçün bir neçə indikator üzrə analizlərin edilməsi mövcud vəziyyətin daha dolğun təsvir edilməsi imkanı həyata keçirir. Beləki, 2016-cı ildə adambaşına aylıq gəlir 257,8 manat olub ki, ancaq 13.1 faizi əhalinin 36.3 faizinin məşğulluğunu yerinə yetirən kənd təsərrüfatı sektorunda meydana gəlib. Bu isə sektorda meydana çıxan gəlirlərin azlığı və məşğulluğunun zəif keyfiyyətli olmasından irəli gəlir. Adambaşına aylıq gəlirin

25,9%-i sahibkarlıq prosesi və özünüməşğulluq gəlirlərindən sistemləşir. Hansı ki, yuxarıda da verdiyimiz nəticələrdən görüldüyü kimi, ölkə üzrə məşğul əhalinin 68.8%-i bu qrupa aiddir. Daha maraqlı statistika odur ki, 2016-cı ildə əhalinin mənfəətlərinin 61.4%-ni sahibkarlıq fəaliyyətindən qazanılan gəlirlər təşkil edib. Bildiyimiz kimi, 2016-cı ilin yekunu Azərbaycanda 95017 ədəd özəl müəssisə və təşkilat və 685406 ədəd isə fərdi sahibkar aid edilməklə cəmi 780423 sahibkarlıq subyektiki qeydiyyatdan keçib. Sahibkarlıq subyektlərinin məşğul əhaliyə dair payı toplam 16.4% olduğu halda gəlirlərin 61.4%-ni əldə etməsi riskli gəlir bərabərsizliyindən xəbər verir. Verilən istiqamətdə analizləri ÜDM, məşğulluq, sahibkarlıq subyektlərinə aid regionlar səviyyəsində genişləndirməklə ölkədə məşğulluğun keyfiyyəti dərəcəsini zəif olmasının daha da tərəqqisi olar. Lakin, bilindi ki, verilən statistik göstəricilər problemin başa düşülməsi üçün yetərlidir.

Cədvəl 6-ya əsasən əhalinin orta illik sayı 2015-ci ildə 9649.3 min nəfər, 2016-cı ildə 9757.8 min nəfər, 2017-ci ildə 9854.0 min nəfər, 2018-ci ildə 9939.8 min nəfər, 2019-cu ildə isə artaraq 10024.3 min nəfər olmuşdur. Bu rəqəmlərdən də görüldüyü kimi əhalinin orta illik sayı artmışdır ki, buda yeni iş yerlərinə olan ehtiyacdən xəbər verir.

Qrafik 1: İqtisadi fəal əhalinin sayının, əhalinin orta illik sayına olan nisbəti

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2020

Qrafikdəndə görüldüyü kimi artım tempi əhali sayında azda olsa daha çoxdur.

Cədvəl 6-ya əsasən məşğul əhalinin sayı 2015-ci ildə 4671.6 min nəfər, 2016-cı ildə 4759.9 min nəfər, 2017-ci ildə 4822.1 min nəfər, 2018-ci ildə 4879.3 min nəfər, 2019-cu ildə 4938.5 min nəfər olmuşdur. Artım tempinə görə 2019-cu il 2015-ci ilə nisbətən 266,9 min nəfər olub. Həmin iş yerlərinin dövlət və ya qeyri dövlət olmasına görə nəticələr qrafik 2-də qeyd edilmişdir.

Dövlət Statistika Komitəsinin açıqlamasında deyildiyi kimi, 1 iyul 2018-ci il vəziyyəti ilə müqayisədə həm iqtisadi cəhətdən aktiv əhalinin, həm də iqtisadiyyatda çalışanların sayı artmışdır.

Araşdırmamıza görə 2018-ci ilin hesabat dövrü üçün iqtisadi cəhətdən aktiv şəxslərin sayı 5108,9 min nəfər olub, onlardan 4856,5 min nəfəri məşğul əhalidir. 1 iyun 2019-cu il tarixə işləyənlərin sayı 1590,7 min nəfər, o cümlədən dövlət sektorunda 898 min nəfər və özəl sektorda 692,7 min nəfər olmuşdur. 35 min nəfər neft sektorunda, 1555,7 min nəfər qeyri-neft sektorunda çalışmışdır.

1 İyuldan əvvəl məşğulluq xidmətində qeydiyyatdan keçmiş işsizlərin sayı əvvəlki ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 19,2 min nəfər artaraq 55,8 min nəfər təşkil etmişdir. Bunların yüzdə 34,6-sı qadındır. İşsizlik sığortası üçün ödənişlərin orta ölçüsü 221,2 manat (287,2 manat - keçən il) təşkil etmişdir.

Bakıdan sonra işsizlərin çoxu Sumqayıt, Abşeron, Şəmkir və Salyan bölgələrində qeydiyyatda alınıb.

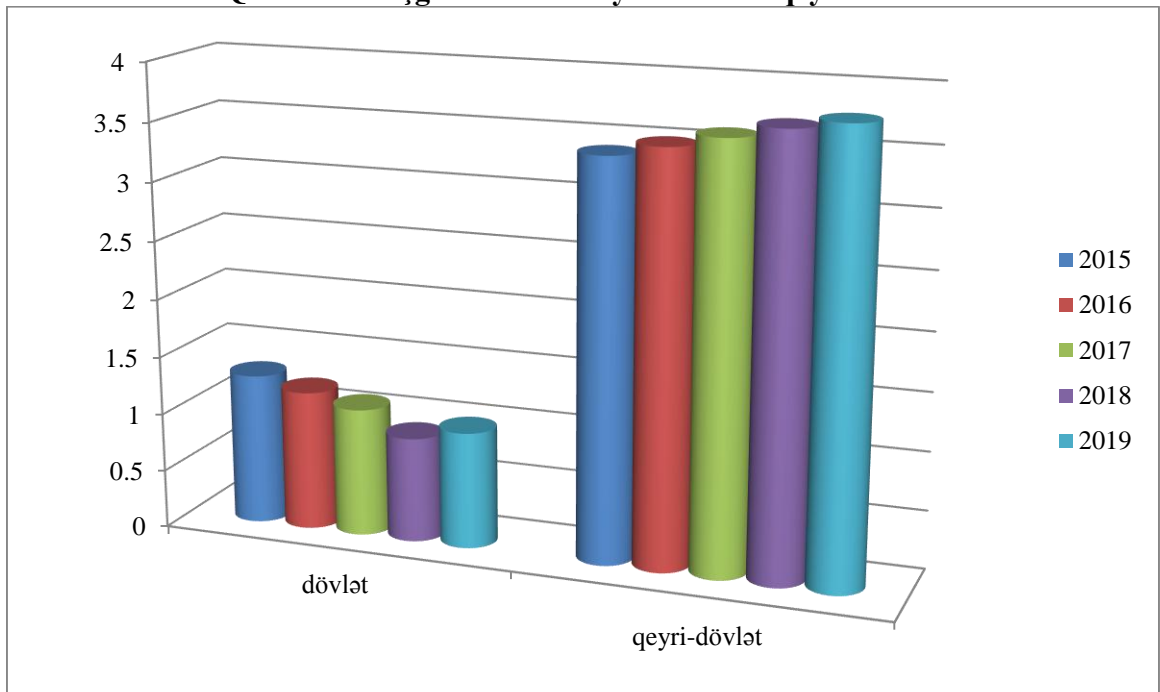
2015-ci il işsiz əhalinin sayı 243,7 min nəfər, 2016-cı il 252.8 min nəfər, 2017-ci il 2016-cı ilə nisbətən azalaraq 251.7 min nəfər, 2018-ci il yenidən artaraq 253.8 min nəfər, 2019-cu il isə azalaraq 251.6 min nəfər olmuşdur. Dövlət məşğulluq agentliyinin yerli qurumlarında işsiz statusu verilmiş şəxslər qeydiyyatda alınır. Qeydiyyatda alınmış şəxslərin müəyyən bir qisminə işsizliyə görə müavinətlər ödənilir ki, onların nisbətini aşağıdakı qrafikdən daha aydın görə bilərik.

İlkin məlumatlara görə, 2021-ci il yanvarın 1-nə olan məlumata görə, Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən fəal əhalisi 5 milyon 250 min nəfərdir ki, bunun da 4 milyon 876 min nəfəri işləyən insanlardır.

Tədqiqata görə, işçilərin sayı 1.685 milyon nəfərdir, o cümlədən dövlət sektorunda - 917 min 800 nəfər, qeyri-dövlət sektorunda - 766 min 700 nəfər. İqtisadiyyatın neft və qaz sektorunda 33 min 900, qeyri-neft və qaz sektorunda 1 milyon 650 min nəfər maddəli işçi çalışır.

Qrafik 2: Məşğul əhəlinin sayı:dövlət və qeyri-dövlət

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2019

Təhsildə işləyənlər yüzdə 19,7, ticarət və nəqliyyat vasitələrinin təmirində - yüzdə 18,2, səhiyyə və sosial xidmətlərdə - yüzdə 8,2, dövlət idarəçiliyində - yüzdə 6,6, inzibati və yardım xidmətləri sahəsində - yüzdə 4,7, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı - yüzdə 4,5, elmi və texniki fəaliyyət - yüzdə 3,4, istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində - yüzdə 3,2, maliyyə və sığorta sahəsində - yüzdə 1,8. Bundan əlavə, əhəlinin yüzdə biri daşınmaz əmlak əməliyyatlarında, yüzdə 1,1-i digər sahələrdə işləyir.

Xatırladaq ki, 2020-ci ilin sonuna qədər Azərbaycan əhalisi 0,6 faiz artaraq 10 milyon 123 min nəfərə çatdı.

Qrafik 3: Qeydiyyatda alınmış şəxslərin, işsizliyə görə müavinətlər alan şəxslərə olan nisbətini

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2019

Azərbaycan Respublikasının işsiz əhalinin sayını azaltmaq üçün gördüyü tədbirləri təhlil edərək, bu problemin həllində aparıcı rol oynadıqları qənaətinə gəlmək olar. Həm də çevrilməyə yönələn dəyişikliklər respublikada əmək bazarının formalaşması üçün əlverişli şərait yaratdı və bu da öz növbəsində iqtisadi cəhətdən işləyən vətəndaşların artmasına səbəb oldu.

III FƏSİL. MƏŞĞULLUQ VƏ İŞSİZLİYİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Əmək bazarında məşğulluq və işsizliyin statistik qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsinin ölkəmizdə və xarici ölkələrdə əsas istiqamətləri

Optimal dərəcədə yüksək, struktur cəhətdən rəşional, iqtisadi cəhətdən səmərəli və sosial cəhətdən əsaslandırılmış məşğulluğa nail olmaq respublika iqtisadiyyatının davamlı və sabit inkişafı prosesinin ayrılmaz hissəsidir. Bu proses üçün stimül bazar münasibətləri və bütün səviyyələrdə iqtisadi siyasətin məqsədyönlü tədbirləri olmalıdır. Respublikanın ümumi əhalisinin 46% -dən çoxunun kənd əhalisi olduğunu nəzərə alsaq, regional əmək bazarının hərtərəfli inkişafının vacibliyi aydın olur.

Məşğulluq problemlərinin həlli yolları barədə razılığa gəlmək üçün işçilərin, işəgötürənlərin və dövlət qurumlarının təsirli qarşılıqlı əlaqəsi lazımdır. Məşğulluq perspektivləri istehsalın iqtisadi səmərəliliyi və dinamikasını ilə müəyyən edilir, buna görə mövcud iş yerlərinin qorunması ilə müqayisədə işçilərdən daha rəşional istifadə prioritetdir. İxtisar olunan işçilərin azaldılması və bunun nəticəsində işsizlərin sayının artırılması bir çox cəhətdən müəssisələrdə gizli iş ehtiyatını qorumaqdan daha təsirli olur.

Bütün bu problemləri həll etmək üçün dövlət əmək bazarındaki vəziyyəti proqnozlaşdırmalı, iqtisadiyyatda “böyümə nöqtələrini” tapmalı və saxlamalı, müvafiq struktur, regional və investisiya siyasətini həyata keçirməli, xarici iqtisadi əlaqələri tənzimləməli və uyğunlaşmanı asanlaşdırmalıdır. Həm də nəzərə alınmalıdır ki, dövlətin yeni iş yerləri açma imkanları özəl kapitəla nisbətən azdır. Ancaq bu, dövlətin məşğulluğun qarantı rolunu azaltmır; sahibkarların fəaliyyətini stimullaşdırmalıdır (Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. 2002: s.543).

Eyni zamanda, dövlətin əmək bazarındaki davranışlarını müəyyən dərəcədə məhdudlaşdırması, əhalinin sosial cəhətdən həssas qruplarının qorunmasını təmin etməsi və çətin vəziyyətdə olan işçilərin sərbəst buraxılmasını tənzimləməsi lazımdır.

Regional əmək bazarının inkişafına rəhbərlik mütləq xarici təcrübəni və respublikanın hər bir bölgəsinin iqtisadiyyatının inkişafı qarşısında duran problemləri nəzərə almalıdır.

Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə (məsələn, ABŞ-da) çevik əmək bazarı doktrinası praktik tətbiq olunur. Çevik əmək bazarı işçi qüvvəsinin əmək bazarındakı dalğalanmalara yüksək səviyyədə uyğunlaşması deməkdir. Nəticədə çevik bir əmək haqqı sistemi (mənfəət və gəlir iştirakını nəzərə alaraq) geniş yayılmışdır. İşçilərə yüksək maaş verilir, lakin iş təhlükəsizliyi yoxdur. İstehsalın daim modernləşdirilməsi işçilərdən peşələrini asanlıqla dəyişdirmə qabiliyyətini tələb edir.

Ərazilərin qeyri-bərabər inkişafı əmək bazarının fəaliyyət göstərməsinin əsas göstəricilərindən birini - işsizlik səviyyəsini əks etdirir. Çox bənzər bir vəziyyət - ən yüksək işsizlik nisbəti bəzi bölgələrdə nəzərə çarpır: Avropada Yunanıstan və İspaniya, Rusiyada Şimali Qafqaz bölgələrinin çoxunda işsizlik səviyyəsində fərqlər mövcuddur.

Avropa əmək bazarı həcmində (işçi sayı) və ümumi və gənclərin işsizliyinə görə Rusiya bazarından iki dəfə çoxdur. Avropa işçilərinin əmək haqqının ölçüsündə üç qatdan çox boşluq vardır.

Avropa əmək bazarı Rusiya bazarı ilə müqayisədə struktur olaraq inkişaf etmişdir. AB daxilində yerli sakinləri qoruyan və miqrantlar üçün maneələr yaradan vahid məşğulluq sistemi yaradılmışdır. Lakin bu, Avropa bazarının Rusiyaya nisbətən inkişafının əsas göstəricisi deyil.

Avropa bazarının üstünlüyü çevik məşğulluqdur. İqtisadi dalğalanma dövründə, istehsalın ən qısa müddətdə yenidən qurulması üçün daha çox vasitə istifadə olunur. Əmək bazarının bu çevikliyi, məşğulluğun strukturunda və sayında asan bir dəyişiklik və əmək haqqının tənzimlənməsində yeni imkanlarla cəlb edir. Aşağı işə qəbul və işdən azad etmə xərcləri və yüksək əmək hərəkətliliyi sahibkarlar üçün cəlbedicidir. Bazarın çevikliyi müəssisədəki işçilərin sayının optimallaşdırılmasına və mövcud mənbələrin səmərəli yerləşdirilməsinə kömək edir. İşçilərin aşağı məhsuldarlığı olan

firmalardan yüksək məhsuldarlığa bölüşdürülməsi kifayət qədər axıcı aparılır və bu da əmək səmərəliliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Rusiya əmək bazarının işçilərin məşğulluğu və əmək haqlarının tənzimlənməsi ilə bağlı daha çevik hala gətirilməsinin zəruriliyi barədə fikirlər vardır. Rusiya əmək bazarının problemlərindən biri müddətli əmək müqaviləsi ilə işləyən işçilərin nisbətən aşağı qanunvericilik müdafiəsidir. Bəlkə də bu, Rusiyada müddətli əmək müqavilələrinin az yayılmasının nəticəsidir (işləyənlərin 3-4% -i, Aİ ölkələrində isə - 14% -dən çox), buna görə də qanunvericiliyə ən qısa zamanda dəyişiklik edilməsi və əhalini bu iş növünə istiqamətli stimullaşdırmaq lazımdır (Банерджи А. 2015).

Məşğulluğun və işlə təmin olunma prosesinin təmin edilməsində mühüm amil inkişaf etmiş təhsil bazasıdır (Avropa universitetləri dünyaca məşhurdur - Oxford, Cambridge, Madrid, Berlin, Bologna, Vienna, Oslo University və s.). Ali təhsillə yanaşı, son on ildə kütləvi peşələrin olmaması səbəbindən xüsusi diqqət yetirilən orta peşə təhsili də geniş yayılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, rus təhsili də ümumiyyətlə tanınır və yüksək qiymətləndirilir. Bununla birlikdə, “effektiv tədris” və xüsusilə yenidən hazırlıq probleminin həlli hələ tapılmamışdır və Avropa təcrübəsi burada faydalı ola bilər.

Yeni mütəxəssislərin hazırlanması birbaşa yüksək ixtisaslı əmək potensialının təkrar istehsal prosesidir. Dünyanın əksər ölkələri yenilikçi sahələrdə peşəkar bacarıq qazanmağı hədəfləyən yenilikçi təhsil proqramlarına başlamışdır. Yüksək texnoloji sahələrin inkişafına ehtiyac şübhə doğurmur, lakin bu gün işçilər arasında əsas payı aşağı ixtisaslı kadrlar tutur. Bu tendensiya həm Avropa, həm də Rusiya bazarları üçün xarakterikdir. Ancaq “rəqib” üçün bu problemi həll etməyin bir yolu müvəqqəti əmək müqavilələrini sahəyə xas peşə təhsili ilə birləşdirməkdir.

Peşə təhsili sistemlərinin təkmilləşdirilməsi xüsusilə gənc işçilər üçün faydalıdır. Avrozonadakı həssas ölkələrdə, müvəqqəti müqavilə ilə işləyən dörd gənc işçidən biri, bu cür təlimlərin demək olar ki, normaya çevrildiyi Avstriya və Almaniya kimi ölkələrdən fərqli olaraq peşə və ya peşə təhsili proqramına yazılır. Bəzi Avropa

ölkələri problemlərin mənfi təsirlərini məhdudlaşdırmaq və işçiləri işçi qüvvəsinə daxil olmağa hazırlamaq üçün bu cür peşə təhsili sistemlərindən böyük uğurla istifadə etmişlər (sberbank.ru/common/img/uploaded/analytics/2013/migrationFin.pdf).

Avropa əmək bazarı ilə Rusiya əmək bazarı arasındakı mühüm struktur fərqi makroiqtisadi siyasətdir. Rus modelində sərt bir makroiqtisadi siyasət kifayət qədər sabit məşğulluqla nisbi əmək haqqı elastikliyi təşviq edir. Avropa ölkələrində makroiqtisadi siyasətin yumşaqlığı yalnız məşğulluqda çevikliyə deyil, həm də yüksək işsizliyə gətirib çıxarır.

Avropalı siyasətçilər üçün əsas prioritet, dəstəkləyici pul siyasəti, bunun üçün kifayət qədər büdcəsi olan ölkələr tərəfindən dövlət investisiyalarının artırılması və bankların borc verməyə davam etməsinə kömək etmək yolu ilə iqtisadi böyüməni canlandırmaqdır. Güclü iqtisadi artım olmadan işsizliyi əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaq mümkün deyil. Şirkətlərin işə götürülməsini asanlaşdırmaq, bütün işçilər üçün bərabər şərait yaratmağı və yeni iş axtaran işçilərin bacarıqlarını qorumaq və inkişaf etdirmələrini təmin etmək üçün islahatları davam etdirmək də vacibdir.

Avropa ölkələri gənclərin işsizliyinin yüksək səviyyəsindən ciddi şəkildə narahatdırlar. Ümumi işsizlik səviyyəsinin dinamikasını qiymətləndirsək, qlobal problem barədə birmənalı şəkildə danışmaq mümkün deyil: aparıcı ölkələrin - Almaniya, Hollandiya, Böyük Britaniyanın ardıcıl olaraq aşağı göstəriciləri son illərdə xarici şəxslərin yüksək göstəricilərinə simmetrikdir - Yunanıstan, İspaniya. Son illərdə Avropa əmək bazarını xeyli dərəcədə sarsıdan gənc əhalinin işsizliyidir.

Rəqəmlər Avropadakı gənclərin işsizliyinin bütün problemlərini çatdıra bilmir. Bəzi ölkələrdə mənzərə sadəcə acınacaqlıdır: qlobal bir tendensiya fonunda - “yetkin yaşa” nisbətən gənclərin işsizliyinin daha yüksək səviyyəsi - Avropa gəncləri arasında işsizlik nisbəti ən yüksək səviyyədədir. Bir çox tədqiqat göstərir ki, bu cür “yaraların” sağlması on illər çəkir. Və bu, şübhəsiz ki, cəmiyyətdəki sosial gərginliyin əsas ocağıdır.

Rusiya əmək bazarının əmək qanunvericiliyinin və dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi lazımdır. Dəyişən iqtisadi reallığı nəzərə alaraq, bazar, ilk növbədə, kiçik və orta sahibkarlığı bağlayan həddindən artıq himayədarlıqdan azad edilməlidir.

Rusiya Federasiyası əhalisinin aşağı ərazi hərəkətliliyi probleminin həlli əsas miqrasiya istiqamətlərini (paytaxt bölgələrinə və Qərbə) çevirməyə və Şərqi Sibir və Uzaq Şərq kimi vacib bölgələri inkişaf etdirməyə imkan verəcəkdir.

İşsizliyin azaldılması tədbirləri başqa bir problemin - aşağı əmək məhsuldarlığının artırılmasına yönəldilməlidir. Əsas məhsuldarlıq artımının real əmək haqqının artımından yüksək olmasına riayət etmək lazımdır. Mövcud vəziyyət real əmək haqqındaki azalma səbəbindən bir qədər yaxşılaşmışdır. Ancaq belə bir azalma əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin azalmasına, istehlakçı tələbinin azalmasına və sosial gərginliyə səbəb olur. Buna görə bu məsələnin həlli hər şeydən üstündür.

Rusiya əmək bazarındakı mövcud vəziyyət iqtisadi artımı ciddi şəkildə məhdudlaşdırır. Nisbətən aşağı işsizliyə və yüksək məşğulluğa baxmayaraq, zəif bazar çevikliyi və zəif iş bölgüsü iqtisadiyyatı geri çəkir.

Çevik əmək bazarının dövlət tənzimlənməsi aşağıdakılara əsaslanır (Веселовский С.Я. 2013: с.248).

- əmək münasibətləri sahəsində hüquq normalarının rolu azalır;
- bir sıra dövlət sosial proqramlarının rədd edilməsi;
- gəlirlərin əhəmiyyətli dərəcədə bölüşdürülməsi və əmək haqlarının tənzimlənməsi proqramlarından imtina etmək;
- kollektiv müqavilələrdən çox fərdi müqavilələri təşviq etmək.

Lakin bu siyasət yalnız iqtisadi canlanma dövründə təsirli olur; tənəzzül dövründə böhranın nəticələrini azaltmaq üçün dövlət tənzimlənməsinə ehtiyac var.

Məşğulluq siyasətinin iki növü var: aktiv və passiv. Aktiv yeni iş yerlərinin açılmasına, passivi isə əmək bazarında əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilmişdir.

Bir çox inkişaf etmiş ölkənin məşğulluq siyasətinin iki istiqaməti var (Газета “Азербайджан”, 2017).

- əmək bazarının stimullaşdırılması;
- işsiz vətəndaşların və onların ailə üzvlərinin sosial müdafiəsi.

İşsizlərin işə cəlb olunmasını sürətləndirmək üçün işsizlər və vakansiyalar barədə məlumat toplayan, iş seçən, təlim təşkil edən və s. məşğulluq mərkəzləri yaradılır.

Əhalinin sosial müdafiəsinə işsizlik müavinətləri, əsassız ixtisarlardan qorunma, vətəndaşların sosial cəhətdən həssas qruplarının əmək bazarında qorunması daxildir. Eyni zamanda, işsizlik müavinətləri asılı hisslərə səbəb olmamalı, eyni zamanda yoxsulluğa səbəb olmamalıdır.

Əmək bazarının tənzimlənməsinin əsas istiqamətlərindən biri dövlət tərəfindən minimum əmək haqqının müəyyənləşdirilməsidir. Xüsusilə, Fransa və bəzi digər ölkələrdə minimum əmək haqqı bütövlükdə bütün bazar üçün deyil, eyni zamanda fərqli keyfiyyət və təhsil səviyyələri üçün də müəyyən edilir.

Həm də minimum icazə verilən iş şəraiti müəyyən edilə bilər (iş gününün uzunluğu, iş həftəsi, işçilərin müəssisənin idarə edilməsində iştirakı və s.). İnkişaf etmiş kollektiv müqavilələr sistemi tətbiq olunur.

Bu standartlara uyğunluq həm dövlət qurumları, həm də həmkarlar ittifaqları tərəfindən izlənilə bilər.

Bununla birlikdə, iş şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş sistemlər və kollektiv müqavilələr, sosial cəhətdən qorunmayan vətəndaş qruplarının məşğulluğunda problemlər yaradır.

Əmək bazarının tənzimlənməsi sistemində xüsusi yer bazar iqtisadi mexanizminin vacib strukturlarından biri olan əmək birjasıdır (məşğulluq xidməti, işə qəbulda yardım xidməti). Əmək birjası əmək bazarına vasitəçilik edən xüsusi bir qurumdur. Əksər ölkələrdə əmək birjaları ictimaiyyətə açıqdır və Əmək Nazirliyinin və ya bənzər bir qurumun səlahiyyətləri altında fəaliyyət göstərir.

Əmək birjalarının əsas fəaliyyət sahələri bunlardır (Кашкин Ю.С. 2015: с.288).

- 1) işsizlərin qeydiyyatı;
- 2) vakansiyaların qeydiyyatı;

- 3) işsizlərin və işə düzəlmək istəyən digər şəxslərin məşğulluğu;
- 4) əmək bazarındakı vəziyyəti öyrənmək və bu barədə məlumat vermək;
- 5) iş təklif etmək istəyən şəxslərin sınağı;
- 6) işsizlərin peşə rəhbərliyi və peşə hazırlığı;
- 7) müavinətlərin ödənilməsi.

Əmək birjaları işsizlərin məşğulluğuna əlavə olaraq iş yerlərini dəyişdirmək, işçi qüvvəsinə tələb və təklifi öyrənmək, peşələr və ərazilər kontekstində məşğulluq səviyyəsi barədə məlumat toplamaq və yaymaq istəyən şəxslərə xidmət göstərir.

Bu baxımdan dövlət səviyyəsində məşğulluğun dəstəklənməsinə kifayət qədər diqqət yetirilməlidir. Bu, məşğulluğun əsas diqqət mərkəzində olduğu və ya onun elementlərindən biri olduğu çox sayda müxtəlif dövlət siyasət sənədlərinin hazırlanmasında əks olunur (məsələn, “Sosial-İqtisadi İnkişaf və Yoxsulluğun Azaldılması Strategiyası”nda) 2004-2008 və 2009-2013-cü illərdə “Azərbaycan Respublikası bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafı” haqqında 1 və 2-ci proqram).

Əmək bazarı idarəetməsinin təkmilləşdirilməsi ilə üzləşən ən ciddi problemlərdən biri də əmək ehtiyatlarının artımı ilə bölgədə yaradılan yeni iş yerlərinin sayı arasındakı disbalansın azaldılmasına ehtiyacdır. Yavaş-yavaş azalma dərəcəsi ilə də olsa davamlı genişlənmə, rayon əhalisinin çoxalması, tədricən yaşlanması ilə birlikdə əmək ehtiyatlarının mütləq və nisbi artmasına və eyni zamanda son 3 ildə məşğulluq probleminin kəskinləşməsinə gətirib çıxardı.

Cədvəl 8: 2010-2020-cü illər üçün əmək ehtiyatlarının və yeni yaradılmış iş yerlərinin sayında artım

İllər	Əmək ehtiyatlarının sayında artım, min nəfər (1)	Yeni açılan iş yerlərinin sayı, min (2)	Böyümə fərqi, min. (1) - (2)
2011-2020	54.285	56.120	-1.835
2010-2015	28.150	38.450	-10.300
2017	15.690	13.430	2.260
2020	10.470	4.350	6.120

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>, 2020

Bu böyümənin səbəbi yeni yaradılan iş yerlərinin sayının azlığı, artım

templərinin əmək ehtiyatlarının artımından geri qalmasıdır. 2011-2020-ci illərdə yeni açılan iş yerlərinin sayı ümumi işçi qüvvəsi artım sayını 1835 ədədi keçdi. Ən çox iş yeri 2010-2015-ci illərdə yaradılıb. Nəticədə, bu illər ərzində yeni yaradılan iş yerlərinin sayı, 28150 nəfər təşkil edən əmək ehtiyatlarındakı ümumi artımı 10300 üstələyib. Sonrakı illərdə bu balanssızlıq yeni açılan iş yerlərinin sayına görə əmək ehtiyatlarındakı artımın lehinə dəyişdi. Deməli, 2017-ci ildə bu artıqlıq 2260 nəfər, 2020-ci ildə 6120 nəfər olub. Beləliklə, son üç ildə əmək ehtiyatlarındakı artım yaradılan iş yerlərinin sayındakı artımı üstələyib. Bu problemin həlli yalnız yaradılan iş yerlərinin sayını 1,5-2 dəfə artırmaqla mümkündür (Hypeев P.M. 2017: c.710).

Zəmanəmizin təcili həll tələb edən bir başqa problemi mövcud məşğulluq strukturunun dəyişdirilməsidir. Məşğul əhalinin əsas hissəsi müasir inkişafın avanqardı olmayan kənd təsərrüfatı, ticarət və inşaat sahələrində cəmləşmişdir. Bunlar aşağı səviyyəli əlavə dəyər və buna görə əmək haqqı ilə xarakterizə olunur. Əsas əlavə dəyər istehsalçıları olan sənaye sahələrində (hasilat və istehsal sənayesi) və yüksək əmək haqqı olan sahələrdə 2020-ci ildə ümumi məşğul əhalinin təxminən 7% - i işləmişdir.

İqtisadiyyatın qeyri-rəsmi sektorunda məşğulluğun nəzarətsiz artması da mənfi amildir.

Son 8 ildə, iqtisadi cəhətdən aktiv əhali və müqavilə əsasında işləyən pulsuz mizdlü işçilərin sayında artım istiqamətində sabit bir tendensiya var. Əslində, bütün növ sosial və maliyyə vergilərini ödəyən qanuni işçilər müqavilə ilə işləyənlərdir. Müqavilə ilə işləyənlərin sayının rayonun əmək ehtiyatları sayına nisbəti 2012-ci ildəki 16,6% -dən 2020-ci ildə 15,2% -ə enmişdir. İqtisadi cəhətdən aktiv əhali səviyyəsinə eyni göstərici nəzərdən keçirilən illər ərzində 2012-ci ildəki 20,6-dan 2020-ci ildə 19,8% -ə enmişdir. Əslində, əmək ehtiyatları ilə müqavilə əsasında işləyənlər arasındakı artan fərq həm əmək mühacirətində, həm də kölgə iqtisadiyyatında işləyənlərin sayı kimi qəbul edilə bilər. Beləliklə, 2020-ci ildə rayonda və rayon xaricində qeyri-qanuni məşğulluğun ümumi məşğul əhalinin 70% -

dən çoxunu təşkil etdiyi güman edilə bilər. Hakim qeydiyyatı məşğulluğun səbəblərindən biri də yüksək vergilər, az əmək haqqı və əmək bazarında zəif inkişaf etmiş rəqabət mühitidir.

Respublika bölgələrinin inkişafı və onlarda məşğulluq daim Hökumət və Prezidentin diqqət mərkəzindədir. 2014-cü ilin mart ayında üçüncü “2014-2018-ci illər üçün bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” təsdiq edildi. Onun tətbiqi qeyri-neft sektorunun davamlı inkişafını, infrastruktur və sosial xidmətlərin daha da yaxşılaşdırılmasını, dünyada mövcud olan ən yüksək standartlar səviyyəsinə çatdırılmasını təmin etdi. Bu məqsədlə növbəti 5 ildə bölgə iqtisadiyyatının inkişafına 600 milyon manatdan çox investisiya qoyulması və orada 40 mindən çox yeni iş yerinin yaradılması planlaşdırılırdı.

Respublika bölgələrinin hərtərəfli inkişafı, 2012-ci ildə Respublika Prezidenti İ.Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında da nəzərdə tutulmuşdur. Bu Konsepsiya respublikanın bölgələrində iqtisadi klasterlərin yaradılması əsasında sənayenin inkişafını təmin edir. Bölgələrdə həm kənd təsərrüfatı xammalının emalı, həm də maşınqayırma məhsullarının istehsalı üçün sənaye müəssisələrinin yaradılması bölgənin iqtisadiyyatını şaxələndirəcək, oradakı sənayenin payını 25-30% -ə çatdıracaq və bölgənin bir sakininə düşən sənaye istehsalının həcmi 1000 manata qədər çatdıracaqdı (Григорьев Л.М. 2013: с.928).

Bölgələrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının daha da inkişaf etdirilməsi, yeni telekommunikasiya şəbəkələrinin qurulması da planlaşdırılırdı. Respublikanı Rusiya ilə birləşdirən magistral yolda bölgənin strateji yerləşməsi nəzərə alınaraq burada da lojistik mərkəzlər yaradılır.

“Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyası və üçüncü “2014-2018-ci illər üçün bölgələrin sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” ümumilikdə respublika bölgələrinin iqtisadiyyatının inkişafını şaxələndirmək üçün hazırlanmışdır. Bu proqramlar qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün xüsusi təşkilatı və texniki

tədbirləri nəzərdə tutur. Lakin planlaşdırılan tədbirlərin həyata keçirilməsində bəzən zəif koordinasiya və əməkdaşlıqla yanaşı şəxsi məsuliyyət çatışmazlığı da olur.

Planlaşdırılan tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsinin digər bir böyük ehtiyatı bütün bu proqramlarda özəl müəssisələrin zəif iştirakıdır. Məlum olduğu kimi, respublikadakı bütün məşğulluqların 75% -dən çoxu özəl müəssisələrin payına düşür. Qəbul edilmiş strategiya və planlarda spesifik, nəticə yönümlü fəaliyyətlər yoxdur. Xüsusi ardıcılığını göstərmədən hərəkətləri sadalayır, yəni. verilən tapşırıqların həlli üçün texnologiya spesifik deyil. Məqsəd və vəzifələrin təkrarlanması da mövcuddur. Beləliklə, ümumiyyətlə, son 10 ildə respublikanın sosial-iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün qanunvericilik və icra səviyyələrində 100-dən çox sənəd qəbul edilmişdir və bu sənədlərin əksəriyyətində məşğulluq və əmək bazarı məsələləri tapıla bilər. Hökumətin müxtəlif iqtisadi bloklarının bir-birlərinin fəaliyyətlərini çox vaxt təkrarladığı məlumdur, onların fəaliyyətlərinin koordinasiyası qeyri-kafidir.

Qəbul edilmiş proqramları və inkişaf strategiyalarını qiymətləndirmək və həyata keçirmək üçün daha ətraflı izləmə tələb olunur. Bu çatışmazlıqların nəticəsi məşğulluq və əmək problemlərinin qeyri-kafi dərəcədə aktiv bir həllidir və bu da qaçılmaz olaraq bu sahədə ehtiyatların yığılmasına səbəb olur.

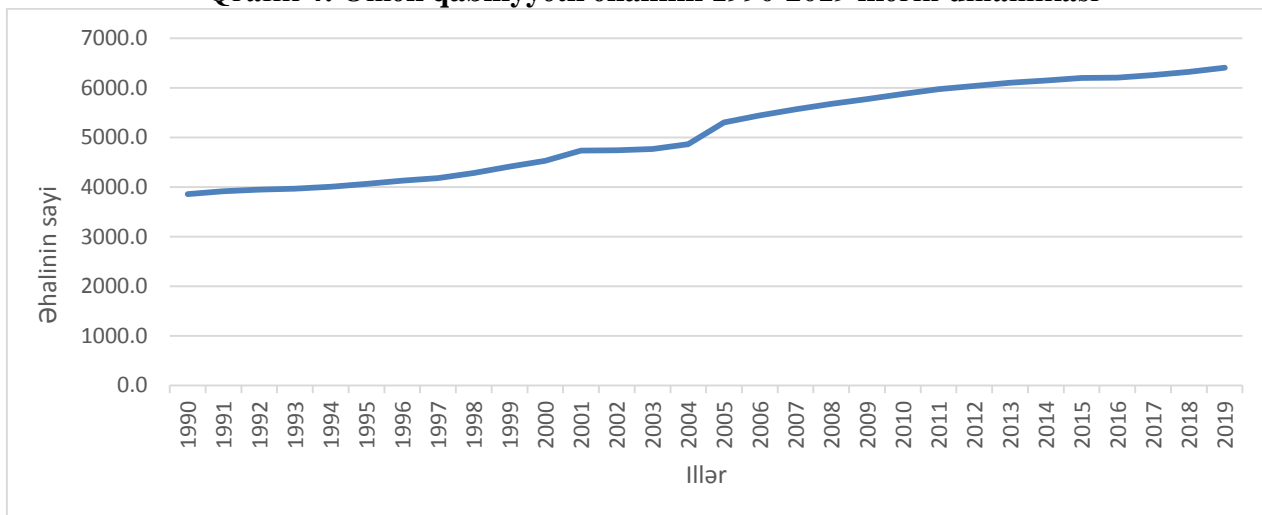
3.2. Əmək bazarı göstəricilərinin proqnozlaşdırılması və iqtisadi göstəricilərlə qarşılıqlı əlaqəsi

Müxtəlif ölkələrdə müasir iqtisadi sistemlər həm xarici, həm də daxili amillər hesabına kifayət qədər tez-tez dəyişir. Dinamik dəyişən əmək bazarının vəziyyətinin sistematik təhlili, onun göstəricilərinin dəyişmə dinamikasının öyrənilməsini, proqnoz qiymətlərinin hesablanması vacibliyini təyin edir. Son illərdə Azərbaycan iqtisadiyyatında ciddi keyfiyyət dəyişiklikləri olmuşdur və bu da, mövcud vəziyyəti bazar iqtisadiyyatına keçid dövründəki vəziyyətindən fərqlənir. Yeni iqtisadi şəraitdə əmək ehtiyatlarının artması əmək bazarının proqnozlaşdırılması probleminin gerçəkliklərini müəyyən mənada geri çəkdi. Əmək bazarının proqnozlaşdırılması perspektivinkışaf üçün şirkətlər tərəfindən investisiya layihələri, kiçik və orta müəssisələrlə iş, gələcək inkişafı planlaşdırmaq və s. məqsədlər üçün tələb olunur. Beləliklə, proqnozlaşdırma yalnız güclü bir elmi istiqamət deyil, həm də əmək bazarı problemlərinin həll oluna biləcək bir vasitəsidir.

Əmək bazarı da daxil olmaqla sosial-iqtisadi prosesləri proqnozlaşdırmaq üçün təsdiqlənmiş proqnozlaşdırma metodlarından istifadə olunur. Bunlara həm statistik, həm də iqtisadi və riyazi metodlar aiddir. Statistik metodlara regressiya və korrelyasiya analizi metodları, ekstrapolyasiya və interpolasiya metodları daxildir. İqtisadi və riyazi metodları çoxamilli dinamik modellərin işlənilib hazırlanmasını təmin edir.

Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafının proqnozlaşdırılması prosesinin ən mühüm komponentlərindən biri işçilərin sayının təhlilidir. Bu məqsədlə 2005- 2019-cu illər üçün məşğul əhalinin sayına dair proqnoz verilməsi üçün rəsmi məlumatlardan istifadə edək. Beləliklə, əmək qabiliyyətli yaşda əmək qabiliyyətli əhalinin sayının dinamikası aşağıdakı qrafikdə əks olunmuşdur.

Qrafik 4: Əmək qabiliyyətli əhalinin 1990-2019 illərin dinamikası

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/labour/>

Bu göstəricinin inkişaf tendensiyasını görmək üçün sürüşkən orta kəmiyyətlərdən istifadə edək. (qrafik 4) Sürüşkən orta kəmiyyət metodu zaman sıralarının hamarlaşması və proqnozlaşdırılması üçün istifadə edilən empirik metodlardan biridir. Bu metodun tətbiqi zamanı zaman sıralarının mütləq qiymətləri müəyyən aralıqlarla arifmetik orta kəmiyyətlərlə əvəzlənir. Intervalların seçilməsi sürüşmə üsulu ilə həyata keçirilir: ilk səviyyələr tədricən çıxarılır, sonrakılar isə əlavə edilir. Nəticədə, öyrənilən parametrdə dəyişiklik meylini aydın şəkildə izləməyə imkan verən hamarlanmış dinamik sıra əldə edilir.

Sürüşkən orta kəmiyyətlərin meylini görmək üçün aşağıdakı qrafikə nəzər salmaq (qrafik 5). Qrafik göstərir ki, sürüşkən orta kəmiyyətlərin trend xətləri orijinal zaman sırasının xəttindən kənarlaşır. Bu, hamarlanmış zaman sırasının hesablanmış qiymətlərinin verilmiş sıranın müvafiq qiymətlərindən geri qalması ilə əlaqədardır, çünki hesablamalar əvvəlki müşahidələrin məlumatlarına əsaslanır. Eyni zamanda qrafikdən aydın görünür ki, üçillik sürüşkən orta kəmiyyətlərin inkişaf meyli dördillik sürüşkən orta kəmiyyətlərə nisbətən original trend xəttinə daha yaxındır. Eyni zamanda, qrafikdə kənarlaşmaların fərqi də aydın görmək olur. Lakin qrafik təsvirdən əldə etdiyimiz nəticəni təsbit etmək üçün hamarlanmış zaman sırasının mütləq, nisbi və standart kənarlaşmalarını hesablayaq (cədvəl 9).

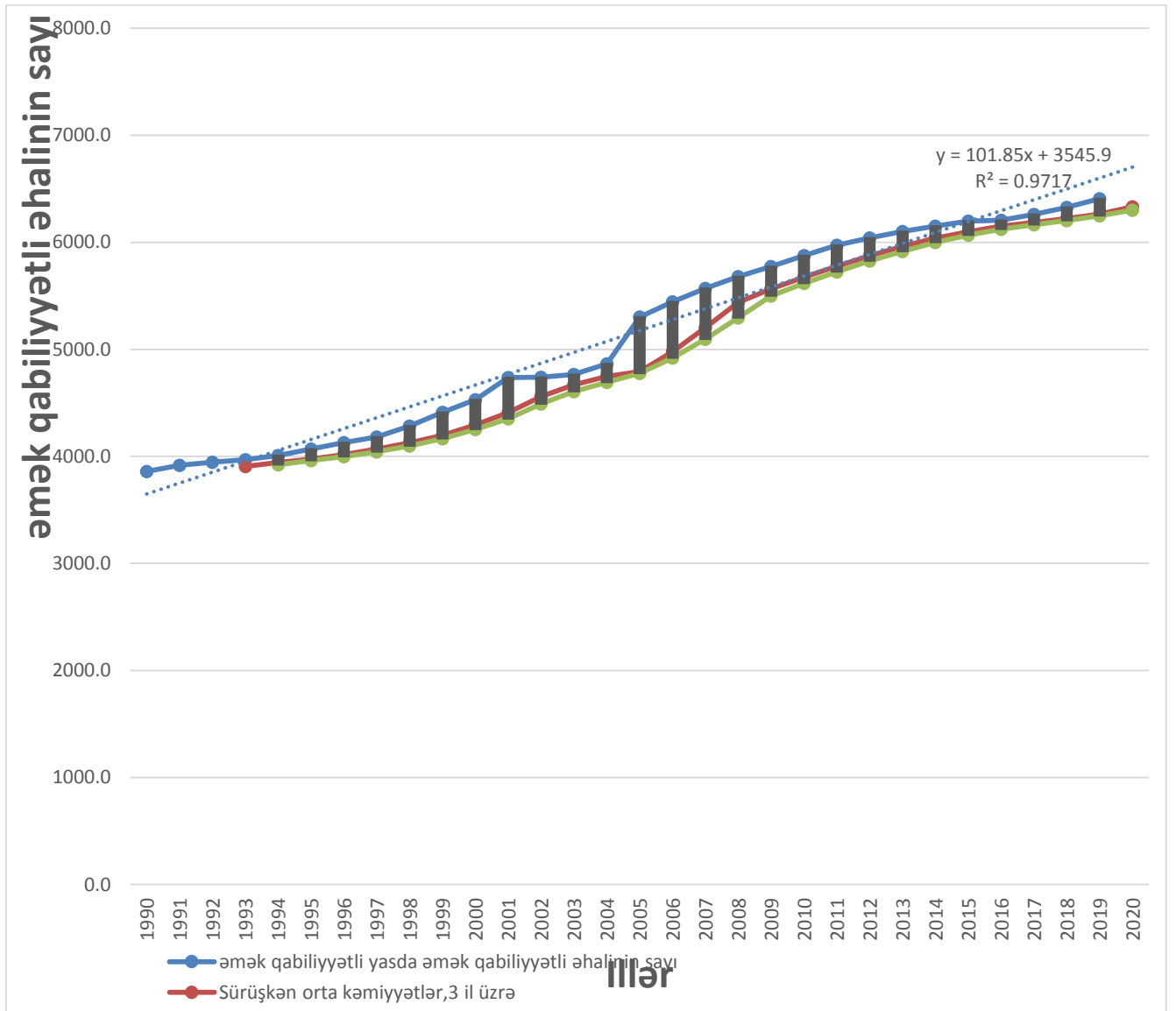
Cədvəl 9: Əmək qabiliyyətli əhali üzrə sürüşkən orta kəmiyyətlər

İllər	əmək qabiliyyətli yasda əmək qabiliyyətli əhalinin sayı	Sürüşkən orta kəmiyyətlər	
		3 il üzrə	4 il üzrə
1990	3859,9		
1991	3915,8		
1992	3946,3		
1993	3970,5	3907,3	
1994	4009,3	3944,2	3923,1
1995	4068,0	3975,4	3960,5
1996	4128,0	4015,9	3998,5
1997	4182,8	4068,4	4044,0
1998	4284,1	4126,3	4097,0
1999	4412,2	4198,3	4165,7
2000	4530,8	4293,0	4251,8
2001	4736,0	4409,0	4352,5
2002	4740,6	4559,7	4490,8
2003	4767,1	4669,1	4604,9
2004	4865,1	4747,9	4693,6
2005	5304,0	4790,9	4777,2
2006	5444,1	4978,7	4919,2
2007	5569,6	5204,4	5095,1
2008	5681,2	5439,2	5295,7
2009	5773,3	5565,0	5499,7
2010	5875,7	5674,7	5617,1
2011	5974,6	5776,7	5725,0
2012	6042,0	5874,5	5826,2
2013	6102,6	5964,1	5916,4
2014	6150,3	6039,7	5998,7
2015	6198,7	6098,3	6067,4
2016	6207,0	6150,5	6123,4
2017	6262,2	6185,3	6164,7
2018	6326,7	6222,6	6204,6
2019	6408,5	6265,3	6248,7
2020	-	6332,5	6301,1

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Sürüşkən orta kəmiyyətlərin daha aydın şəkildə tendensiyasını görmək üçün müvafiq qrafikdən istifadə edəcəik. Bu qrafikdən üç illik və dörd illik sürüşkən orta kəmiyyətlərin kənarlaşmalarını kiçik olduğu aydın görünür.

Qrafik 5: Sürüşkən orta kəmiyyətlərin tendensiyası

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Lakin üç illik və dörd illik sürüşkən orta kəmiyyətləri müqayisə etmək üçün bu kəmiyyətlərin həm mütləq həm nisbi kənarlaşmalarının hesablanmasına zərurət yaranmışdır ona görə də əmək qabiliyyətli əhalinin 1994-2020 illəri üzrə hesablanmış mütləq və nisbi kənarlaşmaları aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 10: Zaman sırasında sürüşkən orta kəmiyyətlərin mütləq nisbi kənarlaşmaları

İllər	Əmək qabiliyyətli yasda əmək qabiliyyətli əhalinin sayı	Sürüşkən orta kəmiyyətlər		Mütləq kənarlaşmalar		Nisbi kənarlaşmalar, %	
		3 il üzrə	4 il üzrə	3 il üzrə	4 il üzrə	3 il üzrə	4 il üzrə
1994	4009,3	3944,2	3923,1	65,1	86,2	1,62	2,15
1995	4068,0	3975,4	3960,5	92,6	107,5	2,28	2,64
1996	4128,0	4015,9	3998,5	112,1	129,5	2,71	3,14
1997	4182,8	4068,4	4044,0	114,4	138,9	2,73	3,32
1998	4284,1	4126,3	4097,0	157,8	187,1	3,68	4,37
1999	4412,2	4198,3	4165,7	213,9	246,5	4,85	5,59
2000	4530,8	4293,0	4251,8	237,8	279,0	5,25	6,16
2001	4736,0	4409,0	4352,5	327,0	383,5	6,90	8,10
2002	4740,6	4559,7	4490,8	180,9	249,8	3,82	5,27
2003	4767,1	4669,1	4604,9	98,0	162,2	2,06	3,40
2004	4865,1	4747,9	4693,6	117,2	171,5	2,41	3,52
2005	5304,0	4790,9	4777,2	513,1	526,8	9,67	9,93
2006	5444,1	4978,7	4919,2	465,4	524,9	8,55	9,64
2007	5569,6	5204,4	5095,1	365,2	474,5	6,56	8,52
2008	5681,2	5439,2	5295,7	242,0	385,5	4,26	6,79
2009	5773,3	5565,0	5499,7	208,3	273,6	3,61	4,74
2010	5875,7	5674,7	5617,1	201,0	258,7	3,42	4,40
2011	5974,6	5776,7	5725,0	197,9	249,7	3,31	4,18
2012	6042,0	5874,5	5826,2	167,5	215,8	2,77	3,57
2013	6102,6	5964,1	5916,4	138,5	186,2	2,27	3,05
2014	6150,3	6039,7	5998,7	110,6	151,6	1,80	2,46
2015	6198,7	6098,3	6067,4	100,4	131,3	1,62	2,12
2016	6207,0	6150,5	6123,4	56,5	83,6	0,91	1,35
2017	6262,2	6185,3	6164,7	76,9	97,5	1,23	1,56
2018	6326,7	6222,6	6204,6	104,1	122,2	1,64	1,93
2019	6408,5	6265,3	6248,7	143,2	159,8	2,23	2,49
2020		6332,5	6301,1				

Mənbə: <https://www.azstat.org/portal/tblInfo/TblInfoList.do;JSESSIONID=E23AE407D3D92BCB731AF000CA31F673#>, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Hesablamalar göstərir ki, orta kvadratik kənarlaşmalar 3 il üzrə - 217,79, 4 il üzrə - 263,35 olmuşdur. Qrafikdə olduğu kimi, hesablamalarda da daha çox 3 illik sürüşkən orta kəmiyyətlərdə kənarlaşmaların kiçik olduğu müşahidə olunur. Beləliklə, onu deyə bilərik ki, 2020 -ci ildə əmək qabiliyyətli yasda əmək qabiliyyətli əhalinin sayı 6332,5 min nəfər olması gözlənilir.

Əmək bazarının göstəricisi olan məşğul əhalinin ÜDM - ə təsir imkanlarını qiymətləndirmək üçün korrelyasiya- reqressiya metodundan tətbiq edək. Bunun üçün real ÜDM göstəricisindən istifadə ediləcək (cədvəl 11).

Cədvəl 11: 2005-2019 illər üzrə real ÜDM və məşğul əhalinin dinamikası

İllər	Real ÜDM,mln. Manat	İqtisadiyyat üzrə məşğul olanlar (min nəfər)
2005	10785,96	4 062,30
2006	17503,45	4 110,80
2007	24790,65	4 162,20
2008	31406,26	4 215,50
2009	45179,57	4 271,70
2010	38153,64	4 329,10
2011	44212,22	4 375,20
2012	53934,68	4 445,30
2013	58415,66	4 521,20
2014	59791,39	4 602,90
2015	59692,65	4 671,60
2016	52681,08	4 759,90
2017	60636,03	4 822,10
2018	71567,09	4 879,30
2019	81517,96	4 938,50

Mənbə: https://azstat.org/statHtml/statHtml.do?orgId=994&tblId=DT_BA_001&vw_cd=&list_id=&scrId=&seqNo=&language=az&obj_var_id=&conn_path=I2&path, materialları əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Bu məlumatlardan istifadə edərək, korrelyasiya əmsalını hesablamaq üçün EXCELL paketindən istifadə edərək, korrelyasiya cədvəlinə nəzər salaq. (cədvəl 12)

Cədvəl 12: Korrelyasiya cədvəli

	<i>Real ÜDM,mln. Manat</i>	<i>İqtisadiyyat üzrə məşğul(min nəfər)</i>
Real ÜDM,mln. Manat	1	
İqtisadiyyat üzrə məşğul(min nəfər)	0,93394	1

Mənbə: Cədvəl 11-in əsasında müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur

Cədvəldən görünür ki, real ÜDM ilə iqtisadiyyat üzrə məşğul olanlar arasında kifayət qədər güclü əlaqə vardır. Lakin bu göstəricinin əhəmiyyətini yoxlamaq üçün T- testindən istifadə edəcəyik. T- testini müvafiq düsturla hesablayaq:

$$T = \left| \frac{r_{xy}\sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}} \right| = \left| \frac{0.93\sqrt{15-2}}{\sqrt{1-0.93^2}} \right| = 9.3$$

Statistik əhəmiyyətliyi yoxlamaq üçün aşağıdakı hipotezləri qəbul edək:

$$H_0: r = 0,$$

$$H_1: r \neq 0$$

Styudent cədvəlindən istifadə edərək testin kritik qiyməti 1.771 olduğu üçün deyə bilərik ki,

$$|T_{mü\check{s}}| > t_{\frac{\alpha}{2}, n-2}.$$

Bu isə o deməkdir ki, H_0 rədd edilir və H_1 qəbul edilir. H_1 qəbul edilməsi faktiki olaraq, korrelyasiya əmsalının statistik əhəmiyyətli hesab olunması deməkdir.

Növbəti mərhələdə reqressiya təhlilini aparmaq üçün EViews paketində hesablamalar aparacağıq. Bu hesablamaların nəticəsi cədvəldə verilmişdir.(cədvəl 13)

Cədvəl 13: Reqressiya təhlilinin nəticəsi

Dependent Variable: REAL_ÜDM_				
Method: Least Squares				
Date: 04/25/21 Time: 16:02				
Sample: 2005 2019				
Included observations: 15				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
IQTISADIYYAT_ÜZRE_MEŞĞUL_	63.92665	6.785495	9.421074	0.0000
C	-238902.1	30443.83	-7.847307	0.0000
R-squared	0.872244	Mean dependent var		47351.22
Adjusted R-squared	0.862417	S.D. dependent var		19859.86
S.E. of regression	7366.458	Akaike info criterion		20.77083
Sum squared resid	7.05E+08	Schwarz criterion		20.86523
Log likelihood	-153.7812	Hannan-Quinn criter.		20.76982
F-statistic	88.75664	Durbin-Watson stat		0.845756
Prob(F-statistic)	0.000000			

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/labour/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən Eviews programında tərtib olunmuşdur

Təhlildən görünür ki, reqressiya tənliyi aşağıdakı kimi olmuşdur:

$$\hat{y} = -238902.1 + 63.92x$$

Regressiya modelindən görünür ki, məşğul əhalinin 1 vahid artması nəticəsində real ÜDM –ni öz ölçüsündə 63.92 vahid orta hesabla artırır. Bu nəticəni təstiqləmək üçün testləri araşdırsaq. Əmsalların t-statistikaları kritik qiymətdən böyük olması, bu əmsalların əhəmiyyətli olmasına dəlalət edir. DW –statistikasının kritik qiymətinə görə ($m=1$, $n=15$ olduqda, $d_l=1.077, d_u=1.361$) bizim araşdırmada müsbət avtokorrelyasiya mövcuddur. Determinasiya əmsalından bu qənaətə gəlmək olar ki, real ÜDM 87% məşğul əhalidən asılıdır. Digər 13% isə təsadüfi amillərin payına düşür. Determinasiya əmsalının əhəmiyyətini yoxlayarkən F-statistikaya nəzər salaq. Belə ki, F-statistikanın kritik dəyəri $\nu_1 = 1, \nu_2 = 13$ halında 4,67 olduğunda

F-satistikanın müşahidə qiyməti kritik dəyərdən böyükdür, bu o deməkdir ki, determinasiya əmsalı əhəmiyyətlidir.

Beləliklə, aparılan araşdırmadan görünür ki, məşğul əhalinin ÜDM artımında böyük rolu vardır. Eyni zamanda onu deyə bilərik ki, hər bir işləmək istəyən şəxs işlə təmin olunsa, əmək ehtiyatlarına olan tələb və təklif arasında disbalans aradan qaldırılır. Bundan əlavə, yüksək ixtisaslı kadrlar bazarının genişlənməsi, elmi-texniki inkişafı ilə bağlı əmək bazarında yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə tələbin artması əmək ehtiyatlarının miqrasiyasına da müsbət təsir göstərəcəkdir.

Aparılan tədqiqata əsasən onu söyləmək olar ki, dövlət investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi zamanı əmək bazarında təkcə son illərdə müxtəlif sahələrdə azad olmuş iş qüvvəsinin sayını deyil, həm də əmək qabiliyyətli yaşına çatan gənclərin sayının artmasını da nəzərə almaq lazımdır. Bu isə o deməkdir ki, əmək bazarının formalaşmasında həmin amillərin lazımı dərəcədə qiymətləndirilib nəzərə alınmaması, respublikamızda mövcud olan işləməyən əmək qabiliyyətli əhalinin sayının daha da çoxalmasına və sosial gərginliyin artmasına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən də, səmərəli məşğulluğun formalaşmasının mühüm ünsürlərindən biri də, əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin dinamik tarazlığını nizamlayan mexanizminin işlənib hazırlanması və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

İşsizliyin inkişafı və cəmiyyətin istehsaldan geniş miqyasda azad olması üçün ən təhlükəli səbəb inhisarlaşma və iri və böyük təşkilatlardakı istehsalın azalmasıdır. Xüsusi işsizlik növü istehsal və qeyri-istehsal sahələrinin aşağı iqtisadi səviyyələrində istifadə üçün uyğun olmayan yüksək ixtisaslı insanlar arasında meydana gəlir.

Hər bir dövlətin strateji siyasətinin əsas vəzifələrindən biri əmək qabiliyyətli əhəlinin yüksək səviyyədə məşğulluğunu təmin etməkdir. Ölkədə yüksək səviyyədə iş təmin etmək öz növbəsində məhsuldar qüvvələrin səmərəli istifadəsinə gətirib çıxarır. İşsizlik səviyyəsinin ən yüksək olduğu ölkələrdə işçi qüvvəsinin az istifadə edilməsi və tam istifadə edilməməsi nəticəsində iqtisadi sistem istehsal gücündən tam istifadə edə bilmir. İşsizlik, insanların həyatı maraqlarına ciddi bir zərbədir. Hər bir ölkənin iqtisadi və sosial siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri işsizlik səviyyəsini minimumda saxlamaqdır. Məşğulluq və əmək ehtiyatlarının formalaşması və strukturu ilk növbədə ölkədəki insanların sayından asılıdır.

Əmək bazarı statistikasının göstəricilər sistemi demoqrafik göstəricilər sistemi, iqtisadi inkişaf göstəriciləri və sosial proseslərlə sıx bağlıdır. Əmək statistikasını sənaye statistikasını, milli hesablar sistemi, demoqrafik statistika və s. kimi digər statistika bölmələri ilə yaxından əlaqələndirir, bu səbəbdən də sağlam iqtisadi və siyasi həllərin qəbulu üçün lazımdır. Əmək bazarını səciyyələndirən ən vacib kateqoriyalardan biri, məhsul və xidmətlər istehsalı üçün işçi qüvvəsi təklif edən əhəlinin bir hissəsi olan iqtisadi cəhətdən aktiv əhalidir.

Analitik məqsədlər üçün hazırda aktiv olan və adətən aktiv olan əhəli arasında fərq qoyulur. Birinci kateqoriyaya qısa müddət (məsələn, bir həftə və ya bir gün) işləmiş və ya işsiz olanlar, ikinci kateqoriyaya isə işləyən və ya işsiz statusu daha uzun müddətə görə təyin edilmiş şəxslər daxildir.

Müasir şəraitdə Azərbaycan Respublikasında işsizlik səviyyəsinə təsir göstərən əsas amillər bazar infrastrukturalarının inkişafı ilə yanaşı demoqrafik, sosial-iqtisadi və bazar amilləridir. Demoqrafik amillər əsasən işçi qüvvəsinin təkrar istehsalı ilə

əlaqəlidir, əksər hallarda iqtisadi və sosial amillər dövlətin iqtisadi və sosial siyasətinin prioritetləri ilə sıx əlaqələndirilir. Bazar iqtisadiyyatı zamanı işsizlik səviyyəsinə təsir göstərən konyunktur amillər ən çox iqtisadiyyatın qloballaşması nəticəsində özünü göstərir və bu, milli iqtisadiyyatın beynəlxalq münasibətlər sisteminə inteqrasiyası ilə sıx bağlıdır.

Məşğulluq problemlərinin həlli yolları barədə razılığa gəlmək üçün işçilərin, işəgötürənlərin və dövlət qurumlarının təsirli qarşılıqlı əlaqəsi lazımdır. Məşğulluq perspektivləri istehsalın iqtisadi səmərəliliyi və dinamikası ilə müəyyən edilir, buna görə mövcud iş yerlərinin qorunması ilə müqayisədə işçilərdən daha rəşional istifadə prioritetdir. İxtisar olunan işçilərin azaldılması və bunun nəticəsində işsizlərin sayının artırılması bir çox cəhətdən müəssisələrdə gizli iş ehtiyatını qorumaqdan daha təsirli olur.

məşğul əhalinin ÜDM artımında böyük rolu vardır. Eyni zamanda onu deyə bilərik ki, hər bir işləmək istəyən şəxs işlə təmin olunsa, əmək ehtiyatlarına olan tələb və təklif arasında disbalans aradan qaldırılır. Bundan əlavə, yüksək ixtisaslı kadrlar bazarının genişlənməsi, elmi-texniki inkişafı ilə bağlı əmək bazarında yüksək ixtisaslı mütəxəssislərə tələbin artması əmək ehtiyatlarının miqrasiyasına da müsbət təsir göstərəcəkdir.

Aparılan tədqiqata əsasən onu söyləmək olar ki, dövlət investisiya siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi zamanı əmək bazarında təkə son illərdə müxtəlif sahələrdə azad olmuş iş qüvvəsinin sayını deyil, həm də əmək qabiliyyətli yaşına çatan gənclərin sayının artmasını da nəzərə almaq lazımdır. Bu isə o deməkdir ki, əmək bazarının formalaşmasında həmin amillərin lazımı dərəcədə qiymətləndirilib nəzərə alınmaması, respublikamızda mövcud olan işləməyən əmək qabiliyyətli əhalinin sayının daha da çoxalmasına və sosial gərginliyin artmasına səbəb ola bilər. Bu səbəbdən də, səmərəli məşğulluğun formalaşmasının mühüm ünsürlərindən biri də, əmək bazarında iş qüvvəsinə olan tələb və təklifin dinamik tarazlığını nizamlayan mexanizminin işlənilməsi və həyata keçirilməsindən ibarətdir.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyası (2006-2015 - ci illər)” 1068 sayılı sərəncam, 26 oktyabr 2005 - ci il.
2. “Azərbaycan Respublikasının Məşğulluq Strategiyasının həyata keçirilməsi üzrə Dövlət Proqramı (2007-2010 - cu illər)” 15 may 2007-ci il
3. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı.
4. İsgəndərov R.K. (2010), “Elmi-texniki tərəqqi: sosial-iqtisadi aspektlər”, Bakı, “Elm”, 634 səh.
5. İsgəndərov R.K. (2017), “Elmi-texniki tərəqqi: sosial-iqtisadi aspektlər”, Bakı, “Elm” 634 səh.
6. Mahmudova İ.M., Mahmudov M.M. (2011), “Regionların sosoial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi”, Bakı, “Elm” 412 səh.
7. Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. (2001), Əmək bazarı, məşğulluq və işsizliyin elminəzəri əsasları. Bakı, “Şərq və Qərb” 341 səh.
8. Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. (2002), “Əmək bazarı və əhalinin sosial müdafiəsi”, Bakı, “Azərbaycan”, 543 səh.
9. Mehbalıyev S.S., İsgəndərov R.K. (2016), “Əmək bazarı, məşğulluq və işsizliyin elminəzəri əsasları”, Bakı, “Şərq və Qərb” 341 səh.
10. Məmmədov M.Q., Rəsulov R.F. (2015), “Milli iqtisadiyyatın problemləri”, AMEA II məqalələr toplusu, I Buraxılış, Bakı, “Elm” 283 səh.
11. Muradov R.Ş. (2013), “Azərbaycan əmək bazarının formalaşması xüsusiyyətləri və inkişaf meyilləri”, AMEA Xəbərləri. Humanitar və ictimai elmlər seriyası (iqtisadiyyat), 402 səh.
12. Muradov Ş.M. (2004), “İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər”, Bakı, “Elm” 317 səh.
13. Muradov Ş.M. (2004), İnsan potensialı: əsas meyillər, reallıqlar, problemlər. Bakı, “Elm” 660 s.

14. Nağıyev Ə.T. (2012), “Sosial-iqtisadi inkişafın metodoloji aspektləri”, Bakı, “Azərənəşir” 270 səh.

15. Rzayev İ. (2010), Azərbaycan Respublikası regionlarının davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər. Bakı, “Elm” 364 səh.

16. Rzayev İ. (2015), “Azərbaycan Respublikası regionlarının davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər”, Bakı, “Elm” 364 səh.

17. Sərdarov T.Ə. (2019), “Bazar münasibətləri şəraitində Azərbaycan Respublikasında əhalinin və məşğulluğun formalaşması”, Bakı, “Elm” 354 səh.

18. V.Teymurova “Azərbaycan Respublikasında insan kapitalının formalaşmasına təsir edən amillərin ekonometrik tədqiqi” 20th International Symposium on Econometrics, Operations Research and Statistics (ISEOS 2020) to be held at Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Turkey on 12-14 February 2020

19. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. (2013), “Sosial-iqtisadi statistika”-dərslük, Bakı, “Azərbaycan” 241 səh.

İngilis dilində

1. Organisation for Economic Co-operation and Development, “OECD Reviews of Labour Market and Social Policies: Russian Federation”, Paris, OECD Publishing, 2011.

2. Teymurova V.; Leyla Huseynova “Econometric analysis of the impact of human capital components on unemployment” 37th International Scientific Conference on Economic and Social Development – “Socio Economic Problems of Sustainable Development”

3. Teymurova V., Elena E. Panfilova, Olga V. Demkina, Marina A. Galichkina, Anna I. Istomina, Valentina V. Latysheva “Learning Models Based on a Real Project in Entrepreneurial Education” Journal of Entrepreneurship Education, Volume /Issue: Vol. 22, No. 2 , Publication date: July 1, 2019

4. Teymurova V., Viktoria V. Borisova, Elena E. Panfilova, Pavel V. Zhukov, Sergey N. Matulis, Vladimir V. Matveev “Information support in the enterprise risk management” International Journal of Management and Business Research, Volume 9/ Issue 1, Paper ID: 190038

5. Teymurova V., “Econometric analysis of the impact of demographic processes on human capital formation” 55th International Scientific Conference on Economic and Social Development. Book of Proceedings Vol. 4, 18-19 June 2020 Baku, Azerbaijan

Rus dilində

1. Азизова Г.А. (2009), “Занятость в Азербайджане: Теория и реалии”, Мега-Н, 205 стр.

2. Азизова Г.А. (2015), «Рынок труда Азербайджана». Баку, “Наука” 524 стр.

3. Азизова Г.А. (2019), “Занятость в Азербайджане: Теория и реалии”, Мега-Н, 205 стр.

4. Азимова М.Т. (2017), Современный рынок труда и проблемы его функционирования. Социально-экономические явления и процессы. Т. 12. № 1. стр.7-13.

5. Алиев Т. (2012), Управление человеческими ресурсами. Баку, АГНА, 521 стр.

6. Банерджи А. (2015), Безработица в Европе // Финансы и развитие. Ежеквартальный журнал МВФ. Март. Вып. 52, № 1, стр.26-28.

7. Бексултанова А.И. (2016), Проблема безработицы в России и пути ее решения // Молодой ученый. №1. стр.317-319.

8. Валишина Л.Г. (2017), Проблема безработицы в России и пути ее разрешения // NOVAINFO. г. стр.1-5.

9. Веселовский С.Я. (2013), “Глобализация рынков труда: Динамика, проблемы, перспективы”, ИНИОН РАН, 248 стр.
10. Видяпин В.Л. (2017), Экономическая теория: учебник / В.Л. Видяпин - М.: Инфра-М, 671 стр.
11. Газета “Азербайджан”, №93, Баку, 2017.
12. Ганбаров Э.И. (2005), “Анализ современного состояния занятости в Азербайджане”, Экономика и Аудит, 259 стр.
13. Гимпельсон В.Е. (2015), Российская модель рынка труда: испытание кризисом. Журнал Новой экономической ассоциации. № 2 (26). стр.249-254.
14. Гончарова Е.С., Колесник В.С. (2017), Проблема занятости населения в Российской Федерации. Современные научные исследования и инновации 417 стр.
15. Григорьев Л.М. (2013), “Мировая Экономика в начале XXI века”, учебное пособие, Директ-Медиа, 928 стр.
16. Дрокина К.В. (2010), “Применение когнитивного подхода для анализа рынка труда”, Труды Международного конгресса по интеллектуальным системам и информационным технологиям «IS & IT '10», Физматлит, 384 стр.
17. Ефимова Л.А. (2015), Занятость и безработица в России // Региональная экономика. № 20. стр.14-22.
18. Кашкин Ю.С. (2015), “Трудовое право Европейского Союза”, Москва, Вольтерс Клувер, 288 стр.
19. Кашкин Ю.С. (2015), “Трудовое право Европейского Союза”, Москва, Вольтерс Клувер, 288 стр.
20. Мамедов В.Ф., Махмудов М.А. (2004), “Проблемы рынка труда и пути их решения”, Сборник трудов научно-технической конференции «Современные проблемы социально-экономического развития и информационных технологий», Баку, стр.208-216.

21. Москвина О.В., Пошевнёв Г.С. (2012), “Рынок труда”, Новосибирск, СибАГС, 213 стр.
22. Мурадов М. (2002), “Проблемы занятости и безработицы в Азербайджане в условиях глобализации”, Экономика и аудит, Баку, №7. 175 стр.
23. Николаева И.П. (2015), Экономическая теория [Электронный ресурс]: учебник. Электрон. текстовые данные. М.: Дашков и К, 327 стр.
24. Нуреев Р.М. (2017), “Экономическая компаративистика”, Москва, КНОРУС, 710 стр.
25. Пирогов Н.Л. (2015), Проблема трудовой мотивации в современных условиях. Экономика и управление. № 6. стр.41-55.
26. Рацлаф А.А. (2015), Молодежная безработица // Молодой ученый. №11. стр.959-961.
27. Россия: рынок труда и внутренняя миграция. Центр макроэкономических исследований Сбербанка России: [сайт]. URL: sberbank.ru/common/img/uploaded/analytics/2013/migrationFin.pdf
28. Стрепкова Н.С. (2016), Анализ проблем занятости и безработицы в России. Новое слово в науке: перспективы развития: материалы VII Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 524 стр.
29. Филатова Н.И. (2015), Разновидность взглядов на оценку рынка труда // Экономика, управление, финансы. стр.1-5.
30. Якунин В.И., Сулакшин С.С., Нетесова М.С. (2013), “Образование как фактор экономического развития”, Центр проблемного анализа и государственно-управленческого проектирования, 105 стр.
31. Янгибоев Б.Ф. (2016), Теоретические проблемы регулирования безработицы // Молодой ученый. № 11. стр.1097-1100.

İnternet Resursları

1. <https://www.stat.gov.az/source/labour/>
2. www.stat.gov.az/source/azfigures
3. <https://www.azstat.org/portal/tblInfo/TblInfoList.do;JSESSIONID=E23AE407D3D92BCB731AF000CA31F673#>
4. https://azstat.org/statHtml/statHtml.do?orgId=994&tblId=DT_BA_001&vw_cd=&list_id=&scrId=&seqNo=&language=az&obj_var_id=&conn_path=I2&path

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: 2010 və 2016-cı illərdə Azərbaycanın əmək bazarının neft böhranına cavabı (%).....	41
Cədvəl 2: 2005-2019-cu illər üçün qeydiyyatda alınmış işsizlərin sayı (min nəfər).....	42
Cədvəl 3: Əmək ehtiyatları (min nəfər).....	43
Cədvəl 4: 2005-2019-cu illər üçün Azərbaycan Respublikasının iqtisadi cəhətdən fəal əhalisinin dinamikası.....	44
Cədvəl 5: 2005-2019-cu illərdə Azərbaycan Respublikasında işsizlərin dinamikası (faizlə).....	44
Cədvəl 6: Yeni yaranmış müəssisə və təşkilatların sayı (2020-ci il doqquz ayı).....	45
Cədvəl 7: Əmək bazarının əsas sosial-iqtisadi göstəriciləri.....	46
Cədvəl 8: 2010-2020-cü illər üçün əmək ehtiyatlarının və yeni yaradılmış iş yerlərinin sayında artım.....	57
Cədvəl 9: Əmək qabiliyyətli əhali üzrə sürüşkən orta kəmiyyətlər.....	63
Cədvəl 10: Zaman sırasında sürüşkən orta kəmiyyətlərin mütləq kənarlaşmaları.....	63
Cədvəl 11: 2005-2019 illər üzrə real ÜDM və məşğul əhalinin dinamikası.....	66
Cədvəl 12: Korrelyasiya cədvəli.....	66
Cədvəl 13: Reqressiya təhlilinin nəticəsi.....	67

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: İqtisadi fəal əhalinin sayının, əhalinin orta illik sayına olan nisbəti.....	47
Qrafik 2: Məşğul əhalinin sayı:dövlət və qeyri-dövlət.....	49
Qrafik 3: Qeydiyyatda alınmış şəxslərin, işsizliyə görə müavinətlər alan şəxslərə olan nisbətini.....	50
Qrafik 4: Əmək qabiliyyətli əhalinin 1990-2019 illərin dinamikası.....	62
Qrafik 5: Sürüşkən orta kəmiyyətlərin tendensiyası.....	64